

VEJLE AMTS AARBOG

UDGIVET AF

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

1935

KØBENHAVN

I KOMMISSION HOS P. HAASE & SØN

1935

Byraadskolleger under saglig Behandling med det Resultat, at de i Vejle var i stort Flertal.

Da Brandorff i 1884 søgte Stillingen som Forstander for St. Jørgens Hospital — han fik den ikke — skrev tidligere Borgmester Monrad, den Gang Herredsfoged i Nørvang-Tørrild Herreder, følgende anbefaling for hans Ansøgning: »Under en henvendelse af 18-aarig Embedsvirksomhed i Kolding har jeg ved Samarbejde med Ansøgeren lært ham at kende som en kærnesund Personlighed med en særegen Evne til hurtigt og grundigt at sætte sig ind i alle Forhold, i hvilke Virksomhed anvistes ham, en sjælden Uegennyttighed, Udholdenhed i at gennemføre, hvad han ansaa for godt og formaalstjenligt, og med Skønsomhed i alt sit Omdømme.«

Smukkere Dom og Eftermæle for en Mands kommunale Virksomhed kan ikke let tænkes.

Noter.

E.: Eliassen: Kolding fra Middelalder til Nutid. F.: Fyhn: Efterretninger om Kjøbstaden Kolding, 1848. F. II: Fyhn: Kolding i Tidsrummet 1848—1860. F. A.: Fyhns „Arkivregistraturer, Kjøbstaden Kolding angaaende“, som opbevares paa Koldings Kæmmerkontor. J. R.: Jydske Registre. J. T.: Jydske Tegnelser. K. A.: Kolding Avis. K. B.: Kancelliets Brevbøger. K. F.: Kolding Følgeblad. V. A. A.: Vejle Amts Aarbøger.

¹⁾ Ordet „Forte“ har i ældre Dansk forskellige Betydninger. Her synes det at betyde „Drivvej for Kreaturer“. Grundejerne i Østergade og paa Torvet har i deres lange Baggaard haft Stalde, hvorfra Køerne gennem Bagportene og ad „Forten“ dreves ud til Græsmarkerne.

²⁾ Mourids Podebusk, Ejer af Herregaarden Kiørup i Odense Amt, døde i Kolding ¹⁸/₉ 1593, blev begravet i Kolding Kirke ²⁸/₁₀ samme Aar. I 1613 blev hans Lig overført til Kiørup Kirke. Da denne blev nedbrudt i 1784, flyttedes alle dér bisatte Lig af Podebuskernes Familie til Slægtens Stamsæde, Putbus paa Rygen. Kinch: Ribe Bys Historie 1536—1680, II.

³⁾ Nogle Aar tidligere havde Frederik II faaet denne Gaard overdraget af Reinholdt Meyer, formodentlig en Købmand, der senere ses at være flyttet til København. I 1584 havde Kongen overladt denne Gaard til Simon Jæger og hans Livsarvinger. Men da Simon Jæger snart efter døde uden saadanne, var Gaarden

inddraget af Kongen, saa at han i 1587 kunde tilskøde Markdaner den. J. R. ^{25/8} 1584, ^{19/12} 1587, J. T. ^{23/6} 1588. V. A. A. 1908, 25⁹ giver Meddelelse om Caspar Markdaners Vaabenskjold. Fremstillingen hos E., 102, er delvis urigtig. Med Urette tvivler han om, at Gaarden, hvor nu Østergade Nr. 1 ligger, har tilhørt Markdaner, skønt han selv meddeler, at dennes Vaaben var anbragt over Porten. Denne Tvivl har saa faaet ham til at ville anbringe den Gaard, som Markdaner fik tilskødet ^{19/12} 1587, et andet Sted paa Torvet, længere mod Nord, i Strid med Skødets Stedsangivelser. Skødebrevet er udførligst gengivet hos F. A.

⁴) Ane Saxesdatter nævnes F. 170 som Ejer af en „Jord og Kaalhave“ Nord for Byen i Aaret 1594. Samme Sted, 59, Note, nævnes Borger Anders Saxesen, som 1564 sælger et Stykke Kaalgaards Jord.

⁵) F. 170; Provst Bakkes Indskrifter i Kolding Kirke. ⁶) Ludvig Thomsen: Koldings Sejlskibe 11. ⁷) E. 342. ⁸) V. A. A. 1922, 155—157. ⁹) En Sletdaler var fire Mark, en Rosenobel en engelsk Guldmønt, Værdi ni Daler. ¹⁰) E. 266.

¹¹) Skøde- og Pantebøger i Koldings Raadhusarkiv. Til min Beskrivelse af den gamle Gaard har Hr. Kæmner Brandorff gjort følgende Tilføjelse:

„Jeg har en svag Formodning om, at Gavlhuset i sin første Skikkelse kun har været 24 Alen langt. I denne Afstand fra Gaden laa nemlig den østlige Kældermur, og her opdagede jeg i 1876, da vi flyttede Vinlageret, bag de østlige Reoler et tidligere ukendt Kældervindue af samme Størrelse og i samme Højde som de mod Gaarden vendende Kældervinduer. Dette taler for, at Huset er bygget i to Tempi, saaledes som det ogsaa kan ses i Borchs Gaard og det gamle Hus i Helligkorsgade.

I det nævnte Kældervindue fandt jeg en Flaske „Cabinet Steinwein“, der i sin Tid maa være skubbet ned bag Reolen, hvor den af Rotter var blevet tildækket med et tykt Lag Jord. Nogen nærmere Undersøgelse af Forholdene naaede jeg desværre ikke, da jeg inden Nedbrydningen af Gaarden rejste til Handelsakademiet i København.

Gavlen mod Gaden har sikkert haft lige Gavlspids som Borchs Gaard og Peter Martin Møllers Hus i Helligkorsgade, muligt med Brædebeklædning.

Sidehuset med Porten er sikkert en senere Tilbygning, da Etageadskillelserne var lavere end Gavlhusets.“

¹²) F. A. ^{2/5} 1641. ¹³) F. A. ^{28/7} 1681. ¹⁴) Brandorff: Drikkevan- det i Kolding, 35. ¹⁵) E. 209, 346. ¹⁶) E. 397. ¹⁷) V. A. A. 1927, 215.

¹⁸) Posthuset flyttedes 1852 fra „Hamborgerherberget“ til Markdaners Gaard, E. 450.

¹⁹) Betegnelsen „Tverhus“ er vildledende, da det ikke laa tværs over Gaarden, men som Forlængelse af Gavlhuset i Retning Vest til Øst.

²⁰) Tegning af Haven i V. A. A. 1928, 201. ²¹) E. 355. ²²) E. 404.

²³) Figaro 1842, 2. Bind 73—78. ²⁴) F. 292. ²⁵) Georg Bruun: Jens Peter Wissing 10. ²⁶) E. 432. ²⁷) F. 291. ²⁸) K. A. 1849—1855. ²⁹) E. 183. ³⁰) F. 290. ³¹) Berlingske Tidende 1845, Nr. 259;

F. 156. ³²⁾ K. A. 28/6 1855. ³³⁾ E. 455; V. A. A. 1918, 179; K. F. 20/12 1929; Avertissement i K. A. 1855. ³⁴⁾ F. II. 5; E. 458. ³⁵⁾ Eliassen: Foreningen af Haandværkere og Industridrivende i Kolding, 1912. ³⁶⁾ Kortet fra 1823 er gengivet i Georg Bruun: Seks Rektorer, Side 7, det fra 1858 hos F. II. ³⁷⁾ E. 468. ³⁸⁾ E. 485. ³⁹⁾ E. 485 + Note 13. ⁴⁰⁾ E. 486. ⁴¹⁾ Byens Dagblade for 1875; Kæmner Brandorffs Optegnelser. ⁴²⁾ Meddelt af Guldsmed Holger Kyster, som har hørt det af sin Fader, Skomagermester Andreas Kyster. ⁴³⁾ Byens Dagblade for 1876 og 1877; Rink: Kolding Apotek 1585—1885, 32.

⁴⁴⁾ E. 482—485. Ifølge Meddelelse fra Kæmner Brandorff havde Grau ogsaa Planer om at faa Raadhuset bygget i Katrinegade, medens Brandorff paa et Tidspunkt tænkte paa at benytte Tømmer Skarbyes Grund, der nu optages af Højskolehjemmet og Konditor Boesens Bygning med mellemliggende Ny Østergade.

BIDRAG TIL VEJLE BYS HISTORIE

I TIDSRUMMET 1660—1700

AF ARKIVAR, CAND. MAG. JOHAN HVIDTFELDT

III.

HANDEL

Medens jeg i de to tidligere Afhandlinger har behandlet Vejle Bys Administration, Landbrug og Fiskeri, vil jeg i den følgende — og sidste — undersøge Handel, Skibsfart, Kapitalforhold, Haandværk og lignende.

Ligesom tidligere er den i Titlen fastsatte Tidsgrænse ikke overholdt, idet Fremstillingen ogsaa medtager Forhold fra før 1660 og efter 1700, men da Skildringen især er koncentreret om Tiden 1660—1700, har jeg dog ment stadig at kunne beholde den oprindelige Titel.

Det er middelalderlige Tilstande, vi møder i det 17. Aarhundredes Danmark.

Samfundslivet var dengang bundet af de snævraste Baand, Menneskets Liv og Færden var paa alle Omraader bestemt og fastlagt, og ve den, der søgte at sprænge disse Baand. Statsmagten var stærk, og den greb ind paa de mest forskelligartede Omraader. Dette gælder ikke blot efter 1660, da Enevælden blev indført, men ogsaa før. Forskellen var blot, at under Enevælden

var al Magten teoretisk samlet i een Mands Haand — Kongens — medens den før havde været hos Konge og Højadel i Forening.

Handelens almindelige Form.

Før det moderne Samfund er Arbejdsdelingen det karakteristiske, og selv om den især har fundet Sted inden for Industrien, har den dog ogsaa givet sig stærke Udslag inden for Handelen. Grossist- og Detailhandel er skarpt skilt ud fra hinanden. De enkelte Grossist-firmaer arbejder som Regel kun med forholdsvis faa Varer, ligesom der i Detailhandelen finder en stadig større Specialisering Sted. En saadan Specialisering var — i hvert Fald i de smaa Byer — næsten ukendt i denne Tid; man kunde i det højeste skelne mellem tre Slags Købmænd: Manufakturhandlere, almindelige Kræmmere og Ølhandlere. De sidste var nærmest Haandværkere; thi de ikke blot handlede med Øllet, de bryggede det ogsaa selv, men, som senere nævnt, skulde de staa i Købmandslavet.

Mellem de to andre Kategorier var Skillelinien absolut ikke skarp. Det var sjældent, at en Købmand, som f. Eks. Iver Nielsen Amnisbøl, efter hvem der blev skiftet ⁵/₁₁—1660, næsten udelukkende havde Manufakturvarer paa Lager. Og Købmændene var ikke blot Handelsmænd, men ogsaa Landbrugere; de drev i større eller mindre Grad Landbrug, det var dem, der ejede den største Del af Vejle Bys Jord. Og til Landbruget hørte et stort Kreaturhold. Vel var Besætningerne ikke store, sammenlignet med Nutidens, men som oftest dog talrigere end de fleste selv større Gaardes.

De større Købmænd forsynede til en vis Grad deres mindre velhavende Kolleger med udenlandske Varer;

saaledes opgaves det i 1670, at Jens Andersen gennem Peder Jensen havde faaet for 99 Slettedaler Varer i Lübeck, og vi ser ofte, at Købmændene skylder andre handlende i Byen eller Nabobyerne større eller mindre Summer. Det almindelige har dog utvivlsomt været, at enhver købte — eller maaske nærmest tilbyttede sig — sine Varer hos den udenbys Grossist, i de fleste Tilfælde Lübecker Købmanden; Skifterne efter Vejle Kræmmerne viser altid, at udenlandske Firmaer har haft Fordringer i Boet, Fordringer som sikkert skyldes købte Varer.

En anden Ejendommelighed ved Datidens Handelsliv var, at Købmændene næsten i lige saa høj Grad købte hos deres Kunder, som de solgte til dem. Det var først og fremmest Landbrugsprodukter, der kunde være Tale om; disse solgtes saa atter igen i Kramboden eller, hvad der var det almindeligste, eksporteredes til Lübeck eller Norge.

Om Forretningsmetoderne ved vi ikke ret meget, der skulde naturligvis føres Forretningsbøger, men disse er uden Undtagelse tabt, Thyregod Præsten Jørgen Arps Regnskabsbog, der tidligere er omtalt, viser dog, at der for de Kunders Vedkommende, der solgte Varer til Købmanden, nærmest er Tale om Tuskhandel, de to Parter leverede Varer til hinanden, og engang imellem opgjorde man saa Mellemværendet.

Den almindelige Handelsform i Danmark i det 16. Aarhundrede havde været Værtskommissionen, der var baseret paa, at den fremmede Købmands Repræsentant ofte kom til Byen for at sælge sine Varer. Naar han rejste, efterlod han, hvad han ikke havde solgt; hans Vært eller Forretningsforbindelse skulde sælge Varerne til, hvad han kunde faa, Differencen mellem den fastsatte Pris og Salgsprisen gik da i hans egen

Lomme. Paa samme Maade sendte den danske Købmand sine Varer til sin udenlandske Forbindelse til en fastsat Pris, og denne solgte saa Varerne til en højere Pris og tjente Prisdifferensen.¹⁾

Men det synes tvivlsomt, om denne Handelsmaade har været den almindelige i de smaa Byer i Slutningen af det 17. Aarhundrede. Bestemmelserne mod udenlandske Købmænd var stadigt blevet skærpede, og Forholdene i Byer som Vejle var saa smaa, at det næppe kunde betale sig at sende Agenter dertil.

Med de norske og tyske Købmænd har man — synes det — drevet Handel under lignende Former, som med de omkringboende Bønder og Adelsmænd.

Hvert Foraar naar Farvandene var isfri, sendte man en Skibsladning Landbrugsprodukter til Lübeck eller Norge, hvor man vel havde faste Forretningsforbindelser, som aftog Varerne til en af dem selv fikseret Pris, og som saa til Gengæld solgte Vejlekøbmændene de Kram- og Manufakturvarer, de havde behov. Men begge Parter handlede paa egen Regning og Risiko, Kommission synes der ikke at være Tale om. Noget andet er, at Vejlekøbmændene i visse Tilfælde kunde optræde som Repræsentant for deres lybske Handelsforbindelser, saaledes naar der var Tale om at gøre Krav gældende overfor Kreditorer eller disses Arvinger. Man har ogsaa Eksempler paa, at der sendtes Varer til Lübeck, som ikke blev afsat der og derfor blev ført tilbage igen, saaledes kunde Knud Baastrup ikke faa noget røget Flæsk afsat dernede i 1655—56.²⁾

Forprang.

Byerne skylder Handel og Haandværk deres Oprindelse, og allerede i Middelalderen var det blevet slaet fast gennem Forordninger, at al Handel skulde fore-

gaa her. Vilde Bønderne sælge deres Varer, maatte de føre dem til Byerne og sælge dem der paa Torve og Markeder. Forprang — Handel paa Landet — var under enhver Form forbudt, og det samme gjaldt selvfølgelig Købmandsskab paa Landet; det hedder herom i Christian den Femtes danske Lov fra 1683: »Ingen, i hvo det være kand, maa bruge noget Kiobmandskab paa Landet og i Landsbyerne til Forprang med Alne, Maade eller Vægt, eller sælge nogen Kramvarer, Staal, Salt, eller fremmet Humle under Varernes Forbrydelse.« Proprietærene derimod havde Lov til at sælge det, der produceredes paa deres Jordegods, til hvem de vilde.

Foruden den almindelige Opfattelse af Stænderdelingens Nødvendighed, gjorde ogsaa et andet Forhold sig gældende ved Byernes Monopol paa Handel; det blev nemlig paa denne Maade lettere for Staten at faa sine Told- og Konsumtionsafgifter opkrævede.³⁾

Allerede i 1466 var det i Anledning af en Klage fra Vejleborgerne blevet slaaet fast, at fremmede Købmænd og andre ikke maatte handle uden for Byen, men indenfor Byfreden. Privilegiet af 1327 havde allerede bestemt, at det var ulovligt at gøre Borgerne Forkøb i selve Byen.⁴⁾

Den ²⁸/₉—1475 blev der af Kr. I. udstedt et Brev, hvorved det fastsloges, at Bønderne ikke maatte handle med Købmændene til Forprang og ikke med Gæsterne (d.v.s. de udenlandske Købmænd), ligesaa lidt som nogen anden verdslig eller aandelig, Lensmand eller anden maatte gøre Landkøb eller Forprang uden til deres Bord eller Gaards Behov. Paa det frie Marked maatte enhver dog købe og sælge efter gammel Sædvane. Dette Brev kendes i forskellige lidt afvigende Eksemplarer, men det har sikkert, selvom det

er rettet til enkelte Byer, været udstedt til alle Landets Købstæder, i hvert Tilfælde har det haft Gyldighed for Vejle; thi der findes endnu i Vejle Bys Arkiv bevaret et Eksempplar deraf.⁵⁾ Et andet lidt senere Brev om lignende Forhold er derimod kun udstedt til Vejle og har derfor en ganske speciel Interesse. Det blev herved forbudt, at » . . . »udtkommen« Købmand skal købe eller sælge noget Købmandskab med Bonden paa to Mile nær omkring deres By, og skal ingen deromkring deres By købe eller sælge med Bonden til Forprang, uden hvad de kunde forhverve med deres egen »Hiemfødingh«, det maa de købe og sælge, som de hertil gjort har. Men Borger maa købe og sælge med andre Borgere, som de af Arild gjort har. Djærves nogen herimod at gøre, da maa vore Borgmestere udi vor Købstad Vejle forfølge dem og dele dem til deres Byting i Vejle med »Høringsdeele« og give dem Advarsel til det Herredsting, som de købslaa udi. . . .

At dette Privilegie om Ret til udelukkende Handel med det nærmestliggende Opland ofte blev overtraadt, kan man være forvisset om; i 1544 klagede Borgerne derover til Kongen, og Iver Krabbe fik Ordre til at hjælpe Borgerne, og i 1735 klages der over de mange Bissekræmmere.⁶⁾

Spørgsmaalet om Forprang spillede, som man kan tænke sig, en stor Rolle i Købmændenes Lavsskraa, som kendes gennem en Afskrift fra 1605, da den blev konfirmeret af Kongen. Ingen Lavbroder maatte købe udenfor Portene eller gøre andre Forkøb, ligesom han heller ikke maatte sende sine Drengue ud paa Landet for der at gøre Opkøb. Gør han det, maa de Varer, som han har med sig, tages fra ham. Ogsaa i Byens Vider og Vedtægter fra 1616 og 1631, der ellers i meget ringe Grad beskæftiger sig med Handelen, var der op-

taget lignende Bestemmelser. Selvfølgelig maatte man heller ikke hemmeligt slutte Aftale med nogen om Køb, før Varen blev ført paa Torvet. Bøden for Overtrædelse af Bestemmelsen var 3 Mark, og desuden skulde vedkommende staa i Porten i Halsjern, indtil Solen gik ned.⁷⁾

Byens Markeder.

Bønderne skulde altsaa føre deres Varer til Byen og sælge dem paa Torvet eller paa Markederne.

Fra gammel Tid havde Vejle 2 Markeder: St. Hansdag (senere den 1. Maj) og St. Mikkelsdag (²⁹/₉).

Paa Torvet rejstes Kramboder, af hvilke der maatte betales Stادهpenge til Byen. Kun i Slutningen af det 17. Aarhundrede, da Konsumtionsregnskaberne er bevarede, kendes der lidt til Omsætningen paa Markederne. Efter disse at dømme synes der ikke at være kommet mange fremmede Købmænd til disse for at falbyde deres Varer. I 1699 nævnes til St. Mikkelsmarkedet kun 1 Feldbereder fra Fredericia, 2 fra Kolding med Skind og 4 Bagere, som tilsammen betalte 19 Mark i Afgift af deres Hvedebrød. Bortset herfra førtes der af Bønderne almindelige Landbrugsvare til Markedet: Æbler, Pærer, Ost o. s. v. Af Toldregnskabet fra 1731 ses, at der i Dagene før den 29. September kom en Del Grøntsager fra Bogense. Den 1. Maj samme Aar kom en Jøde i Fredericia med 28 Pund Tobak, og en anden Mand sammesteds fra med 20 Lispund Hør og 6 Lispund Humle.

I Købmandslavets Skraa var det bestemt, at det var tilladt fremmede Købmænd at handle paa St. Mikkelsmarkedet. Kræmmerne maatte ikke oplukke deres Bod, før Højmessen var forbi. Markedet maa paa denne Tid have varet mindst 3 Dage; thi saa længe — og ikke

længere — havde de fremmede Købmænd Lov til at staa paa Markedet. Det er karakteristisk, at Markederne var henlagt paa gamle katolske Helgendage; som man ser, nævnes der endnu i 1605 en Højmesse paa St. Mikseldag; dette kunde maaske tyde paa, at Skraaen egentlig stammer fra før 1536. Men foruden disse Krammarkeder fik Byen ogsaa Bevilling paa nogle Kvæg- og Hestemarkeder. Klaus Svane ansøgte i 1690 Kancelliet om Tilladelse til den 23. September at holde et saadant Marked »de fattige Indbyggere saavel som Landmanden til nogen ringe Næring og Hjælp«. Stiftamtmanden anbefalede Andragendet, som blev bevillet den $\frac{9}{12}$ 1690. Kæmneren betalte 18 Rigsdaler, 3 Mark og 2 Skilling for et Kongebrev desangaaende, som blev forkyndt paa: Ribe, Fredericia og Koldings Byting og 7 forskellige Herredsting.

I 1699 fik Byen Bevilling paa ogsaa den $\frac{1}{5}$ og $\frac{28}{10}$, eller hvis det var en Helligdag, den følgende Søgnedag, at maatte holde et Heste- og Kvægmarked.⁹⁾

Forholdet til de udenlandske Købmænd.

Den danske Købmandsstand saa — efter at den havde lært at staa paa egne Ben — med Uvilje paa de udenlandske og udenbys Købmænd, som kom til Byen for at drive Handel med deres Kunder.

Kr. I's ovenfor nævnte Brev fra 1475 til Vejle fastslaar saaledes, at de udenlandske Købmænd ikke maatte overvintre her i Landet; de maatte komme om Foraaet, men skulde rejse bort inden St. Andreædag ($\frac{30}{11}$) og maatte ikke gøre Borgerne Forkøb eller Forprang. De danske Købmænd maatte heller ikke tage de fremmede Købmænds Penge og Gods og drive Handel derfor. Lignende Bestræbelser er jo ikke ukendt nu til Dags, hvor

den internationale Finanskapital spiller en saa dominerende Rolle. Bestemmelsen fra 1475 om, at danske Købmænd ikke maatte handle for fremmede Købmænd, findes naturligvis ogsaa i Skraaen. Det hedder herom i Paragraf 6: »Ingen Lavsbroder skal bruge fremmede Mænds eller Gæsters Penge, saafremt samme Penge og det Gods, for dem købes, ej skal være forbrudt efter Stadsret.« Købmændene maatte ikke opkøbe Heste og Øxne for Gæsterne, men derimod selvfølgelig godt sælge de Kreaturer til dem, som de selv havde staldet eller købt for deres egne Penge. Dette fandt endda ogsaa Sted i temmelig høj Grad. De fremmede maatte handle med Byens Købmænd, men maatte kun sælge Varerne i hele og halve Skippund eller Læster, altsaa kun drive Engroshandel. Paa St. Mikkelsmarkedet var det dem dog ogsaa tilladt at handle en detail, de maatte staa i 3 Dage med deres Varer, og de, der kom med hele grove Sække Humle, maatte kun sælge det efter Byens Maal og til den Pris, som var sat af Borgmester og Raad, saa at de, som købte, ikke blev snydt. Naturligvis maatte der heller ikke finde Forprang Sted under Markedet.

Ogsaa i Viden findes der optaget en Bestemmelse, som skulde ramme de fremmede, idet den Borger, som husede en udenbys Mand eller laante ham sin Skæppe eller Maal at drive Forkøb med, skulde bøde 3 Mark. At man fik Brug for denne Paragraf, turde fremgaa af, at den i 1689 blev læst for Vejle Borgerskab paa Vejle Raadstue.¹⁰⁾

Købmændenes Forhold til Haandværkerne.

Der laa en stor Fare for Købmændene i, at Haandværkerne selv importerede og købte de Varer, de skulde bruge, eller drev ligefrem Handel med disse Produkter.

Regeringen selv synes at have været lidt i Vildrede med, hvilken Stilling den skulde tage til dette Problem. ¹²/₈ 1680 blev det forhandlet i Kommercekollegiets Møde. Købmændene havde i en Memorial foreslaaet, at Haandværkerne ikke skulde have Lov at forskrive deres Raavarer, »men det alene ved Købmændene at forrettes«. Knud Thott og Herman Meyer mente derimod, at en saadan Bestemmelse frembød stor Fare, idet det vilde være at tvinge »Kommercien for meget, at den, som havde Penge, dem ikke til sin Fordel maatte anvende«. Borgmester Nansen var bange for en stor Pristigning, hvis man for meget begrænsede Haandværkerens Ret til at købe, hvor de vilde.

I Vejle kendes der lidt nærmere til dette Forhold. I Købmændenes Skraa fra 1605 siges det i Paragraf 4: »og skulle ingen Embedsmand gøre, drive eller købe noget Købmandskab, uden de det Behov har til deres Embede og i deres Huse«, og i Paragraf 8: »ingen Lavsbrøder maa for Embedsmænd udføre noget Købmandskab under den Brøde, fornævnt staar, uden hvis hans Haandværk belanger«. Paa dette Tidspunkt har det altsaa i Vejle været Haandværkerne tilladt at købe Raamaterialerne til deres Haandværk, og at dette samme ogsaa senere har været Tilfældet, fremgaar med al ønskelig Tydelighed af Konsumtionsregnskaberne fra omkring 1700.

Følgende Tabel viser, hvor mange Huder, Skind, Kalve og Lam, der i Tiden ¹/₁—¹/₇ 1698 er indført, dels af Skomagere, Feldberedere, Buntmagere og Sadelmagere, dels af andre Borgere, hvoriblandt flere Købmænd og Sognepræsten Mester Hans Wolf, Hospitalsforstanderen Hans Jørgen og Amtsskriveren P. Pedersen:

	Kalve		Lam		Kalvesk.		Lammesk.		Skind		Huder	
	Nørre- port	Sender- port	Nørre- port	Sender- port	Nørre- port	Sender- port	Nørre- port	Sender- port	Nørre- port	Sender- port	Nørre- port	Sender- port
Feldberedere	26	10	15	1			80		35	10	1	
Buntmagere .	16	1	15	1			60		203		5	
Sadelmagere .					10		40		15		5	
Skomagere . .	1										10	6
Ialt	43	11	30	2	10		180		253	10	21	6
Andre	8	2	27	7	50		40		25	10		1
Alt ialt	51	13	57	9	60		220		278	20	21	7

Som det senere skal ses, fandtes der hos Skomagerne en Bestemmelse om, at ingen, undtagen Borgmester og Raad, Bisidder og Sognepræst, selv maatte levere Huder og Skind til Støvler og Sko; dette viser ikke blot, at Skomagerne selv har købt deres Forbrug af Raamaterialer hos Producenterne, altsaa selv taget Mellemhandleravancen, men ogsaa at de har ønsket at sikre sig denne i størst mulig Udstrækning.¹¹⁾

Købmændene og Ølhandelen.

Et andet Spørgsmaal, som kunde føre til Gnidning mellem Haandværkere og Købmænd, var Ølsalget. De sidste hævdede bestemt, at det alene tilkom dem at brygge og forhandle Øl »paa det at der kan findes bedre Øl i Vejle«. Haandværkerne har deres Frihed og Skraa, som »Købmændene ikke begærer dem at forkrænke«. Man mærker Skarpheden og Bitterheden bag Ordene. Vil en Haandværker drive Ølsalg, maa han opgive sit Haandværk og træde ind i Lavet, vil han ikke det, skal han have forbrudt det, han sælger, Halvdelen til Kongen, Halvdelen til Byen. Denne Iver for Monopol paa Ølsalget forstaar man bedre, naar

man tænker paa det enorme Kvantum Øl, der dengang blev forbrugt. En Mandtalsliste fra 1691 over Borgerne og deres Næring viser, at der i dette Aar var ikke mindre end 8 Personer, der udelukkende ernærede sig af Øl- og Brændevinssalg. Endnu i 1800 kunde Amtmanden i en Indberetning til Kancelliet beklage sig over de abnormt mange Øludsalg og Værtshuse, der var her i Byen. Disse Øludsalg var i mange Tilfælde en Slags Værtshuse, hvor man ogsaa kunde drikke Øllet med det samme.

Saaledes dømmes Bartskeereren Mester Hans og hans Hustru i 1668 til at betale 4 Rigsdaler, 3 Mark og 8 Skilling for Øl, som han havde drukket eller hentet hos Mads Jensen Byg.

Regeringen, som dengang var mindst ligesaa udspekuleret som Nutidens Finansministre, naar det gjaldt at finde nye Skatteobjekter, fik lagt en Afgift paa Brændvinspander og Destillerkedler, og 1667 fik Borgmester og Raad Ordre til at ansætte en Borger, som kunde opkræve denne Afgift.¹²⁾

Købmændenes dominerende sociale Stilling.

I Byerne var der ikke blot en udpræget faglig Stænderdeling, men ogsaa de sociale Skillelinier i Samfundet var meget skarpe. Den alt dominerende Klasse var Købmændene; alene de besatte alle de betydningsfulde Stillinger, alene de kunde blive Borgmestre og Raadmand, en Regel, som var blevet slaaet fast allerede i 1422, i hvert Fald for de sjællandske Købstæders Vedkommende, ligesom den findes optaget i Christian den Andens Købstadslov og Frederik den Førstes Brev af $\frac{4}{12}$ 1526. Kun til de mindre betydningsfulde Ombud som Skatmester, Rodemester, Taxerborgere og lignende havde Embedsmændene, som Haandværkerne

da almindeligvis kaldtes, Adgang. Ved saaledes at have de ledende Stillinger i Byen kunde Købmændene ikke blot fuldtud hævde deres Stilling som Overklasse, men de kunde paa afgørende Maade øve Indflydelse paa næsten alle Byens Forhold og paavirke Udviklingen paa en saadan Maade, at den blev til Gunst for dem og deres Klasse.

Vi har tidligere nævnt Eksempler paa, hvordan Borgmesteren i visse Tilfælde egenmægtigt kunde paalægge Skatter, ligesom der af Magistraten blev sat en Takst paa de vigtigste Konsumvarer og ført en vis Kontrol med Priserne. Dette var nu ikke noget specielt for Vejle, men var almindeligt blevet fastslaaet allerede i Middelalderen og ved en Række senere Forordninger, ligesom der findes en Bestemmelse herom optaget i Recessen af 1643, hvorfra den gik over i danske Lov. Grunden til denne Bestemmelse var selvfølgelig først og fremmest, at alle Borgerne skulde have deres Varer saa billigt som muligt, men den gav, som man vil kunne forstaa, Øvrigheden stor Indflydelse paa hele Prisniveauet, og da de jo selv handlede med nogle af de Varer, der skulde have fast Pris, var der Fare for Misbrug; noget andet er, at de synes især at have haft Interesse for de Varer, de ikke handlede med, men kun skulde købe, Varer som Fisk, Brød og Kød.¹³⁾

Købmændene som Lodsejere.

Købmændene var ogsaa Grundejere i stor Stil, de ejede ikke blot den største Del af Byens Jord, men ogsaa en meget stor Del af dens Gaarde, Huse og Boder var i deres Besiddelse; de lejede dem saa ud til de mindre bemidlede, ikke blot til de daarligst stillede som Daglejere, fattige Syersker og Enker, men ogsaa

til Haandværkere og endog Embedsmænd. Baade Anders Bartskeer og Kapellanen Falk Bøg maatte saaledes leje sig Boliger. Matriklen fra 1662 viser, at der i dette Aar var 12 Gaarde, som var øde, og 13, som var lejede bort. 12 Personer ejede 62 af de 81 Huse, Vaaninger og Boder, der blev lejet bort eller var øde. Og af disse ejede Købmanden Anders Jensen alene de 12 og Hans Svane de 8.

Ogsaa de gejstlige Institutioner havde Boder, som de lejede bort (de er ikke medtagne i Matriklen 1662). Hospitalet havde saaledes i 1664 3 Boder i Fiskergade og 4 Vest for Præstegaarden, og Kirken i 1666 6 Boder i Fiskergade og 1 i Kirkestrædet. De fleste Boder laa i Fiskergade og Grønnegade.¹⁴⁾

Købmandslavet.

Det er flere Gange omtalt, at Købmændene havde et særligt Lav eller Gilde, som det ogsaa kaldes. Købmandslav og Gilder kendes i de fleste danske Byer og er ofte af meget gammel Oprindelse, det maa ogsaa antages, at Købmændenes Organisation her i Byen gaar langt tilbage, men vi kender kun noget nærmere dertil gennem den Skraa, som i 1605 blev konfirmeret af Kongen, og som paa de fleste Punkter er fuldstændig overensstemmende med den Skraa, som Købmandslavet i Kolding fik den 10. Juli 1586..

Vi faar herigennem et stærkt Indtryk af Forbindelsen mellem Købmændene og Borgmester og Raad; thi ingen kunde blive Medlem af Lavet uden disses Samtykke, og der skulde aflægges Ed paa at holde Privilegierne og være Øvrigheden og Oldermannen lydige. Lavsbrødrene maatte ikke overløbe Borgmester, Raad, Byfoged eller Oldermann for Lavs Tarv og Bedste, medens det paa den anden Side ikke var tilladt i Rets-

śager, undtagen i de som angik Kongens Sag, at »skyde sig« fra Oldermænden og Lavet til »Raadhusbyting«. Enhver der med Ord, Raad eller Gerning gjorde Samling mod Borgmester, Raad eller Oldermænd, straffedes selvfølgelig strengt. Han fik store Bøder og skulde siden ikke være sit »Lav nærmere end alle Lavsbrødres Tykke og derefter ikke være betroet nogen Borgmesters, Raads eller nogen Lavs Ærinder efter denne Dag«. Oprørere skulde man ikke have noget af, allermindst indenfor Byens og Lavets Ævrighed.

Der var sat temmelig strenge Bestemmelser for Optagelse i Lavet, idet den nye Lavsbroder skulde have saa meget Gods og Penge uden Gæld og Vederlag, som 4 Lavsbrødre ansaa for tilstrækkeligt. Dernæst skulde han have et godt Rygte, fordi naar nogen i Lavet »trænger paa Lov, da maa han væрге sig med Lavsbrødre«. Havde han saa faaet Tilladelse til at blive optaget, skulde han betale for sin »Indgang« i Lavet: 3 Daler og 1 Mark og 4 Skilling til de fattige, foruden 4 Savdeler, der skulde bruges til at forbedre Lavshuset med og til at begrave de fattige, hvis Efterladte ikke formaaede at bekoste deres Begravelse. Var en Mand først blevet optaget, skulde han blive i Byen; thi boede han mere end Aar og Dag andetsteds, skulde han paany have Borgerskab og søge Optagelse i Lavet.

Foruden de rent faglige havde Lavet ogsaa en Række andre Formaal. Det var først og fremmest en Slags selskabelig Forening, hvor man kom sammen og snakke, dels om Forretninger og dels om andre mere ligegyldige Ting. Og for at faa den rette Festivitas over et saadant Møde, fik man hentet Øl- og Mjød-tønderne frem, og drikke det kunde man i hvert Tilfælde dengang. Det synes, som om ogsaa Kvinderne

har haft Adgang til Sammenkomsterne, ogsaa de satte Stemningen op og gav ny Munterhed og Lystighed. Det var Lavsbrødrenes Pligt at give Møde, naar Oldermændene og Skorsmanden, den Mand, der skulde opkræve Bøderne, bød, og der var Bøde for dem, der blev borte. Og livligt gik det til ved saadanne Stævner og Drikkelag; der findes derfor i Skraaen en Række Bestemmelser om, hvordan man havde at opføre sig ved Gilderne. Man maatte ikke spilde Øl med Vilje eller drikke hinanden store Skaale eller Kander til med Avind, af Uvilje mod Gud eller Lyst til Overdaadighed, ligesom man heller ikke i Lavshuset maatte doble eller lyve. Alene det, at det var forbudt at slaa Gildets Kar i Stykker, at slaa sin Gildesbroder med Stob, drage ham i Haaret eller slaa Øl paa ham med Vilje, viser, hvordan det undertiden kunde gaa til. Under saadanne Omstændigheder var det meget formaalstjenligt, at det var forbudt at bære Vaaben i Lavshuset; det er karakteristisk, at Bøderne blev fordoblede, hvis man opførte sig upassende i Lavshuset eller paa Hjemvejen derfra.

I Datidens smaa Samfund trivedes Sladder og ond Tale, og havde en Lavsbroder — Mand eller Kvinde — i Lavshuset sagt noget om en anden, som han senere ikke vilde vedstaa sig eller kunde bevise, maatte han bøde haardt. Den Lavsbroder eller -søster, der kaldte en anden for Skalk, Tyv, Forrædder eller andet, som gik hans Ære nær, skulde bøde ligesom den, der trængte en anden af sit Sæde eller ophøjede sig over ham af Hovmodighed eller Overdaadighed: 1 Daler til Kongen, 1 Daler til Lavet og 1 Mark til de fattige.

Men ogsaa andre Formaal — foruden de faglige og selskabelige — kom til. En af de oprindelige Hensigter med Gilderne havde sikkert været den gensides Støtte; foruden at hjælpe hinanden ved retslige Trætter, var

Brødrene ogsaa forpligtet til at understøtte en Mand, hvis han mistede sit Gods paa Søen eller paa anden Maade kom i Nød, de maatte ikke lade ham blive nødt til at tigge sit Brød. Og endelig skulde Lavet sørge for, at dets Medlemmer fik en hæderlig Begravelse, og naar en Købmand, hans Hustru eller Børn døde, skulde Oldermanden eller Skorsmanden tilsige 6 eller 8 Gildebrødre, som skulde bære den afdøde til Graven, og naar den afdøde havde været saa fattig, at hans Efterladte ikke kunde bekoste hans Begravelse, skulde Oldermanden lade ham begrave paa Lavets Bekostning.

I den følgende Tid hører vi ikke mere om Købmændenes Lav. Kr. IV. vilde sprænge de middelalderlige Baand, som hindrede ham i at gennemføre sine Reformer, og han skred derfor — da Lavene stod ham imod — til helt at ophæve dem i 1613. Men hans Politik lykkedes ikke, den skabte kun Uro, og i 1621 maatte han atter indføre de gamle Lav, om end i modificeret Form. Om Købmandslavet har overlevet dette Forbud vides ikke, men i 1735 siges det udtrykkeligt, at der intet Købmandslav er i Byen, enhver handler, som han vil.¹⁵⁾

Øxnehandlen.

Under Omtalen af Landbruget er det nævnt, at Borgerne havde Ret til at stalde Stude eller lade dem stalde, og at de ivrigt deltog i den meget indbringende Studehandel, som sikkert var den Form for Handel, der skabte den store og rige Købmand, og som kunde give den store Fortjeneste, og vel at mærke ogsaa det store Tab.

Øxnene var allerede i den sidste Del af Middelalderen en vigtig Eksportartikel. Det omtalte Brev fra 1475

fastslaar, at de danske Købmænd kun maatte føre Øxnene til Ribe og Kolding, dette var selvfølgelig af Hensyn til Tolden, men det er tvivlsomt, om denne Bestemmelse nogensinde er trængt igennem, fastholdt blev den i hvert Tilfælde ikke. I 1524 var det blevet forbudt, at Præster, Fogeder og Bønder maatte stalde flere Øxne, end de kunde stalde paa deres eget Foder. Bønderne maatte kun sælge til Adelsmændene og Lensmændene og til Borgerne paa Markederne i Byen, idet Ribeborgerne her, som paa saa mange andre Omraader, havde en Særstilling. Adelsmændene maatte stalde Øxne ikke blot paa eget Foder, men ogsaa paa deres Bønders; Borgerne maatte stalde paa eget Foder, og fra 1643 ogsaa paa de adelige Gaarde, en Ret, der, som det tidligere er paavist, blev benyttet i ret høj Grad. Der førtes i det 17. Aarhundrede en meget nærgaaende Kontrol, og en Borger skulde til Lensmanden angive, hvor mange Øxne han agtede at købe, og om han vilde stalde dem paa eget Foder eller — i modsat Fald — paa hvilken Adelsgaard, ligesom han af Adelen eller Lensmanden skulde have Bevis for, hvor de var staldede eller købte. Eksportørerne og de fremmede Opkøbere maatte kun købe hos Kronen, Adelen eller Borgerne, ikke hos Bønder og gejstlige. I 1663 kom en Forordning, som ordnede Forholdet. Man rettede et Slag mod de fremmede, som paa forskellig Maade havde overtraadt Bestemmelserne, f. Eks. ved at lade fattige Borgere købe for sig, dette blev forbudt. Udlandinge maatte ikke stalde her i Landet, og Slagterne maatte ikke rejse rundt paa Landet, de skulde købe paa Markederne eller hos dem, der havde Ret til at stalde.

I det følgende skal gøres Rede for de Oplysninger,

vi har om Vejlekøbmændenes Deltagelse i Eksporten, desværre er Materialet meget fragmentarisk, da der kun er bevarede ganske enkelte Toldregnskaber fra Kolding, hvor Vejleborgerne selvfølgelig især drev deres Øxne igennem. Derimod er det saa heldigt, at der for Aarene efter 1660 findes temmeligt fuldstændige Regnskaber over de Afgifter, som Driverne maatte betale i Haderslev.

De første Oplysninger vi har, stammer fra Begyndelsen af det 16. Aarhundrede, da Dronning Christine havde faaet Tolden af Ribe og Kolding overdraget. $\frac{4}{10}$ 1504 udførte Jep Knudsen af Vejle 50 Øxne, og Søren Nielsen 88; $\frac{4}{10}$ 1505: Jep Knudsen 80 Øxne; 1511: Niels Jensen 200. Først 1519 kommer der atter Oplysninger; man var da midt i Krigens Tid, da der var udstedt Forbud mod Eksport, fordi man ikke vilde risikere, at Øxnene kunde komme Fjenderne til Gode, men man vilde paa den anden Side heller ikke skade de danske handlende og Eksportører for meget og gav dem derfor ofte Dispensation fra Forbudet, saaledes fik Vejle engang i Tiden 1518—20 Lov at udføre 3 eller 400 Øxne til Tyskland, dog mod at give Kongen 10 rhinske Gylden pr. 100 Øxne. Riget fattedes Penge. Men Forbudet fik i hvert Fald den Virkning, at saa at sige hele Handelen kom paa danske Hænder. I 1520 var der saaledes ikke en eneste tysk Eksportør. Den $\frac{25}{3}$ dette Aar udførte Nis Findsen i Vejle: 193 Øxne, Søren Nielsen: 82, Jens Bertelsen: 41, Laurits Jørgensen og hans Moder: 150, Per Jepsen i Vejle: 50 Øxne. 1520 Niels Jacobsen: 160 Øxne, og Jens Bertelsen: 62. 1521: 6 Mænd fra Vejle udførte i det hele: 645 Øxne mod Koldings 358 og Horsens 527. 1524 var den samlede Udførsel paa St. Vilhadi Dag ($\frac{8}{11}$) 2742 Øxne, og heraf udførte 8 Vejlensere de 312. Disse Tal viser tydeligt, at Vejlenserne med Ivrighed har deltaget i Øxneeksporten i Begyndelsen af det

16. Aarhundrede og smukt har hævdet sig i Konkurrencen mod de andre Byer. De næste Tal er fra 1539, da vi har et Toldregister fra Haderslev: Af jyske Købmænd eksporteredes der da om Foraaret 4761 Øxne, og heraf var de 1187 udførte af Vejlersere i 9 Transporter, det samlede Antal af de Øxne, som dette Foraar dreves igennem denne By, var 10222.

Fra den sidste Halvdel af det 16. Aarhundrede og indtil 1660 kan vi nogenlunde følge Størrelsen af den aarlige Eksport gennem Toldintraderne, der kendes fra Rentemesterregnskaberne, men da der selvfølgelig ingen Specifikationer findes, kan vi ikke her komme ind derpaa.

Først 100 Aar senere faar vi atter nærmere Oplysninger om Eksporten gennem et Regnskab fra Kolding; det gaar fra $\frac{1}{5}$ 1642— $\frac{1}{5}$ 1643, da der ialt udførtes 12967 Øxne, som allesammen paa 4 nær blev uddrevet i Tiden $\frac{19}{3}$ — $\frac{1}{4}$. Vi ser her, at de danske Eksportører stadig er i Overvægt: af 2 Holstenere udførtes: 111, af 1 Mand fra Husum: 100, af 2 fra Bremen: 478, af 1 fra »Bóostrup« (?): 312, af 2 fra Tønder: 293, af 3 fra Flensborg: 2134, af 1 fra Frederiksstad: 379. De resterende 9162 udførtes af jyske Købmænd: Følgende Tabel vil give Indtryk af, hvordan Fordelingen mellem Byerne er:

Aalborg: 2692	Viborg: 1103
Vejle 1602 (+ 220)	Aarhus: 515
Randers: 1484	Kolding: 346
Horsens: 1418	

Som man vil se, indtager Vejle en smuk Plads langt foran sine nærmeste Nabobyer og Konkurrenter, Horsens og Kolding.

De 1822 Øxne eksporteredes af 4 Borgere, nemlig Hans Svane: 232, Mads Thorsen: 476, Bertel Jensen:

545, og Jacob Amnisbøl: 569 (heraf var de 220 dog fortoldede i Middelfart). Fra 1641 haves ogsaa et specificeret Regnskab fra Ribe, hvoraf ses, at Hans Svane herover har eksporteret 64 Øxne, som han havde købt hos Jakob Framb i Kolding. Det kan ogsaa nævnes, at der undertiden eksporteredes over Hjerting, saaledes af Klaus Svane.

Endnu paa denne Tid har Forholdene været fuldt ud tilfredsstillende, ikke blot for Vejlsenerne, men ogsaa for de danske Eksportører. Men saa kom Krigene, Torstenson-Fejden og først og fremmest Svenskekrigene; Billedet skifter. Allerede Toldregnskabet 1651—52 fra Haderslev viser, at Danskerne trænges tilbage, medens Udlændingene, især Hollænderne, gaar stærkt frem, dog har Vejlsenerne formaaet at holde Stillingen, der nævnes 3 Vejleborgere (Hans Svane, Mads Thordsen, Iver Nielsen) med ialt 1733 Øxne; men efter 1660 forsvinder de danske Købmænd næsten helt. I 1662 er der kun 2 tilbage, en Vejlsener med 106 og en Viborgenser med 687 Øxne. Disse Oplysninger bygger paa Haderslev-Regnskaberne, idet der ikke fra Kolding findes specificerede Regnskaber før fra 1679. Paa denne Tid synes Stillingen atter at have bedret sig for de danske Eksportører. I Tidsrummet $\frac{3}{8}$ — $\frac{24}{4}$, altsaa i den store Drivetid om Foraaret, udførtes ialt 7138 Øxne. Af disse udførtes 373 af 3 Vejleborgere, 299 af 6 Koldingborgere, 207 af en Horsensianer og 357 fra forskellige Hovedgaarde; Resten 5902 udførtes af Udlændinge, Tyskere og især Nederlændere. Fra de følgende Aar findes der Ekstrakter fra Kolding; de giver ikke Efterretning om de enkelte Lokaliteters Placering, men da de oplyser om, hvorledes de danske (og dermed vejlsenske) Eksportører efterhaanden helt trænges tilbage, skal vi dog meddele dem her:

Aar	indenlandske	udenlandske	ialt
1681	1341	6891	8232
1682(?)	945	2839	3784
1683	2559	5737	8296
1685	2164	6576	8740
1686	2361	4722	7083
1689	2190	4300	6490
1690	2150	5291	7441
1696	330	8088	8418
1697	231	5320	5551
1698	94	5783	5877
1699	231	5810	6041

Forholdene synes at have bedret sig betydelig for de danske Eksportører i 80'erne, ligesom Afsætningen og Produktionen i disse Aar har været relativ stor, men efter 1690 begynder Tilbagegangen atter, og til sidst forsvinder de danske Eksportører ganske, i 1704 findes der saaledes overhovedet ingen Dansker nævnt i Haderslevregnskaberne. Det var ikke blot de danske Købmænds Andel i Øxnehandelen, som var i Tilbagegang, men, hvad der var mere skæbnesvangert for Landet, Priserne var faldende, og Antallet af eksporterede Kreaturer nedadgaaende, især efter 1660; det er dog underkastet meget store Svingninger: i 1682 var det længst nede, 1695 højst oppe.

I 1671 behandlede Kommercekollegiet alle disse Forhold, og i Betænkingsprotokollen faar vi en Række interessante Oplysninger derom: Øxneeksporten omtales som »det største Middel, hvormed Penge her tilforn i Landet er blevet bragt«. Der eksporteredes tidligere ca. 60,000 Stk. aarligt til en Pris af 30 Rigsdaler pr. Par. Nu var Eksporten faldet til 15,000 og Prisen kun 23 Rigsdaler, ialt 172,500 mod tidligere 900,000

Rigsdaler. En af Aarsagerne til denne katastrofale Nedgang siges at være, at da Omslaget i Viborg holdes den $24/1$ og i Odense den 20. Dag Jul, og Drivetiden er sidst i Februar og først i Marts, bliver de fattige ofte nødt til at sælge meget billigt til Opkøberne for at faa Penge til at klare Omslaget, derved bliver Prisen paa hele Markedet trykket; man foreslaar derfor at udskyde Omslaget i Jylland, som var det største, til $11/3$ og i Odense til $24/2$, hvilket ogsaa blev gennemført ved Forordningen af 1671 $1/8$. Selvfølgelig er disse Tal ikke fuldt paalidelige, skønsmæssige som de vel er, men man maa paa den anden Side erindre, at de skyldes Folk, som bedre end de fleste andre var inde i Forholdene.

De specificerede Regnskaber fra 1643 og 1679 oplyser ogsaa om, hvor Øxnene var staldede, eller hos hvilken Adelsmand de var købt; denne nævnes da til en eller anden Gaard, har han haft flere Gaarde, synes der at være Mulighed for, at Øxnene er købt paa en anden Gaard end den nævnte. Som det var at vente, kommer langt de fleste fra Hovedgaardene, især de adelige, men Borgerne har dog ogsaa i temmelig udstrakt Grad benyttet deres Staldningsret. Af de Øxne, Vejleborgerne udførte i 1643, var de 95 staldede paa Købmændenes eget Foder, 14 købt hos andre Vejleborgere, medens 16 var købt hos Borgere uden for Vejle; desuden havde en Vejleborger solgt 12 Øxne til en Horsensborger. Alle de øvrige Øxne, som eksporteredes af Vejlsensere, var købt hos følgende Adelsmænd eller deres Repræsentanter: Palle Rodsteen til Lundsgaard (Revninge S., Bjærg H., Odense A.) 30 Øxne; Palle Rodsteen havde ogsaa Brandbjærg i Kollerup S.; Tørrild H., saa det er vel sandsynligt, at Øxnene kommer herfra; Fogden paa Hvolgaard (Lang-

skov S., Nørvang H.) 50; Fogden paa Skovgaard (Kollerup S., Tørrild H.) 70; Dorete Friis til Juellingsholm (Sønder-Omme S., Nørvang H.) 40; Just Høg til Gjorslev (Holtug S., Stevns H., Præstø A.) og Bjørnsholm (Tirstrup S., Sønder-Dyrs H., Randers A.) ialt 260; Just Høg havde tidligere haft Agersbøl i Øster-Snede, men skal i 1638 have afstaaet den til Jørgen Juul, er dette rigtigt, kan Øxnene altsaa ikke stamme herfra, men kommer vel saa fra Bjørnsholm; Otto Skeel til Katholm (Alsø S., Sønder-Dyrs H., Randers A.) 222; Niels Vind til Grundet (Hornstrup S., Nørvang H.) 104; Fru Birgitte Brockenhuus til Urup (Østbirk S., Vore H., Aarhus A.) 132; Laurids Ebbesen til Revstrup (Gadbjerg S., Tørrild H.) 130; Henrik Bille til Tirsbæk (Engum S., Hatting H.) 58; Fogden paa Rask (Hvirring S., Nim H., Aarhus A.) 86; Chr. Thommesen til Stovgaard (Tørring S., Vrads H., Aarhus A.) 127; Dorete Juul til Mejlgaard (Glesborg S., Nørre-Dyrs H., Randers A.) 60; Sophie Munk til Møbjærg (Sønder-Omme S., Nørvang H.) 10; Morten Pachs til Bjerre (Aale S., Vrads H., Aarhus A.) 90; Sophie Below til Faarup (Jelling S., Tørrild H.) 10.

I 1679 havde Vejleborgerne staldet flere Øxne end i 1643, ialt 233, man mærker ogsaa de udenlandske Købmænds Fremstød derved, at en stor Del deraf ialt 112 var solgt til fremmede Eksportører, disse kom fra Altona, Bremen, Hamborg, Harborg og Köln.

Dette kunde tyde paa, at Vejleborgerne især handlede med Tyskerne, men de havde dog ogsaa Forbindelse med Hollænderne. Klaus Svane solgte saaledes, vistnok i 1677, 120 Øxne til en Hollænder ved Navn Thomas Pedersen, de var opstaldede paa Vormstrup, og Thomas Pedersen skulde betale for deres Fodring Vinteren over.

I 1679 havde Borgerne, foruden de Øxne de selv havde staldet, faaet 8 i Fridericia, Resten var købt paa Bygholm Ladegaard (Hatting S., og H.) 92; Stensballegaard (Være S., Vore H.) 24; Hønborg Ladegaard (Tavlov S., Elbo H.) 18; Torstedlund (Aarestrup S., Hornum H., Aalborg A.) 56, og Stovgaard (Tørring S., Vrads H., Aarhus A.) 70.

Som man vil se, kom Vejle Eksportørernes Øxne ofte lang Vejs fra, selvom Hovedgaardene paa Vejleegnen spillede en dominerende Rolle. Om hvormange Øxne Vejlekøbmændene havde opstaldede paa de omliggende Adelsgaarde, er der fortalt under Landbruget.¹⁶⁾

Den almindelige Handel.

Naar vi nu fra Øxnekøbmændene gaar over til de almindelige Købmænd eller Kræmmere, er det de samme Mennesker, vi møder. Det er Folk som Mads Thorsen og Mads Thomsen, Jens Madsen, de to Svaner, Hans og Sønnen Klaus, Amnisbøllerne, Peder Jensen o.s.v. Det var de rigeste Købmænd, som havde med Øxnehandelen at gøre, denne fordrede Kapital og gav — eller kunde i hvert Tilfælde give — den store Fortjeneste.

Ved en Undersøgelse af en Bys Handel maa den vigtigste Opgave selvfølgelig være at faa oplyst: 1) Hvilke Varer Bønderne førte ind til Byen, 2) til hvem Købmændene igen solgte disse, 3) hvilke Varer der indførtes fra Udlandet eller andre Byer, og 4) hvem der købte disse Varer. Dette bliver Formaalet med den følgende Undersøgelse.

Bøndernes Tilførsel af Varer.

Den eneste Maade, hvorpaa vi er i Stand til at danne os et Begreb om, hvor meget Landmændene har ført

ind til Byen, er gennem de fra 1698 og 1699 bevarede Konsumtionsbøger. Der er i Regnskaberne skelnet mellem det, der er indført af Borgerskabet, og det der er indført af Landmændene. I 1699 betaltes der af det, Landmændene havde indført gennem begge Porte, 95 Rigsdaler, 2 Mark og 16 Skilling, og af det Borgerskabet havde indført 168 Rigsdaler, 3 Mark og 13 Skilling. Den Tabel, der findes paa næste Side over Varer, der er indført i Jan., Juni, Juli og Decbr. 1698, vil give et Indtryk af Fordelingen af de forskellige Varer.

Desuden blev der af Landmændene i de fire Maaneder gennem Nørreport indført: $10\frac{1}{2}$ Tønde Mælk, Hummer (Afgift 8 Skilling), 2 Flæskebørster, 2 Kalvefjerdinger, 6 Læs Hø, 2 Sjuder, 4 Pund Ister, 2 Skæpper Malt, $\frac{1}{2}$ Td. Kuller, 2 Fjerdinger Hvillinger, Brød (12 Skilling i Afgift); og gennem Sønderport: 1 Kalvefjerding, 2 Læs Hø, 2 Læs Tag, 25 Læs og 6 Tønder Kul, foruden et ubestemt Kvantum, hvoraf gaves 98 Skilling, 1 Vædder, Æbler (6 Skilling i Afgift) og $\frac{1}{4}$ Tønde Sild. Af Borgerskabet indførtes gennem Nørreport: $\frac{1}{2}$ Læs Tag, Brød (6 Skilling Afgift), 1 Tønde Fisk, og gennem Sønderport: 1 Læs Tag, $6\frac{1}{2}$ Tønde Sild og 2 Tønder Kuller.

Af særlig Interesse i de her ikke medtagne Maaneder er den ret betydelige Tilførsel af Sild, der finder Sted om Foraaret og om Efteraaret, og som viser, at det Sildefiskeri, der fandtes i Begyndelsen af det 16. Aarhundrede ved Vejle Fjord, endnu stadig fortsættes paa denne Tid. I Tiden $\frac{23}{8}$ — $\frac{21}{5}$ 1698 tilførtes Byen ca. 27 Baade med Sild, og i Tiden $\frac{10}{9}$ — $\frac{12}{11}$ ca. 7 Baade.

Desværre opgives det ikke, hvorfra de Bønder kom, som forsynede Byen, det kunde ellers have været interessant nærmere at faa oplyst dette Spørgsmaal. Saa

meget kan dog siges med absolut Sikkerhed, at Indførslen gennem Nørreport var langt den vigtigste.

Saa at sige hele Byens eget Forbrug af almindelige Fødevarer er blevet den tilført fra Omegnen. En Undtagelse herfra danner dog Hveden, idet Byens Bagere lod denne hente hjem fra Lolland. I 1687 indførtes: 40 Tønder, 1690: 122 Tønder, 1700: 26 Tønder, 1704: 50 Tønder, 1705: 55¹/₂ Tønde, 1716: 150 Tønder, 1724: 225 Tønder, 1725: 160 Tønder, 1726: 156 Tønder, 1731: 260 Tønder i to Baade fra Nakskov. En Del Grøntsager indførtes — især i det 18. Aarhundrede — fra Fyn, i 1731 saaledes 3 Baade fra Bogense med Gulerødder, Løg, Kommen og grønne Urter.

Borgerne synes ikke at skulle betale Konsumtionsafgift af deres uden for selve Byen producerede Korn, idet det udtrykkeligt i Forordningen af ²²/₁₁ 1671 siges, at Borgernes indavlede Hø og Korn var fri herfor; senere betaltes dog en særlig Afgift heraf saavel som af egne opdrættede og slagtede Kreaturer. Borgerne havde ofte Gaarde paa Landet, naar Produkterne derfra førtes til Byen, maatte der betales Afgift deraf ligesom ogsaa af Tiendekorn.

Hvem det var, der førte Varerne til Byen, kan Regnskaberne som sagt ikke oplyse, men vi kan dog faa lidt Oplysning ad anden Vej. Saaledes havde Fru Ellen Arnfeldt paa Aggersbøl til Anders Jensen leveret en Del Korn, især Havre, Humle og en Kohud, medens hun paa den anden Side havde faaet en Del Kramvarer hos ham, og det nævnes flere Gange, at adelige har Penge til gode hos Byens Købmænd. Der findes ogsaa flere Eksempler paa, at Vejlsenerne er rejst til helt andre Steder for at købe op. Saaledes rejste Jesper Findsen i det 16. Aarhundrede til Sjælland for at købe Korn dér, medens Mads Thomsen i 1629 under

Krigen havde opkøbt Korn paa Fyn for at eksportere det til Norge. En Del af de indførte Landbrugsprodukter blev sikkert forbrugt i selve Byen, idet denne næppe, trods det udstrakte Land- og Havebrug, helt kunde forsyne sig selv.¹⁷⁾

Udførslen fra Byen.

Men naar en Købmand nu havde købt en Del Varer, som han ikke kunde sælge i Byen eller selv bruge, opstod det Spørgsmaal, hvordan han skulde afsætte dem. Det var saa nærliggende for ham at søge dem afhændet i Udlandet. Det indenlandske Marked var overfyldt med Landbrugsprodukter, vel behøvede København store Korntilførsler, men det var naturligt, at disse kom fra Sjælland. Langt større Betydning fik de tyske Østersøbyer for den jyske Købmand.

Siden den allerældste Tid har Danmark kunnet kaste sin overflødige Produktion ind paa det nordtyske Marked. Det var let tilgængeligt, og de hanseatiske Købmænd havde Raad til at betale Verdensmarkedets Priser. Paa denne Maade blev Danmarks og Nordtysklands Skæbne forenet igennem Aarhundreder. Det er først i en hel ny Tid, at Eksporten til England er blevet langt den betydningsfuldste, selv om England selvfølgelig i Kraft af sin dominerende Position inden for Handelslivet paa afgørende Maade kunde influere paa dansk Handel og Landbrug. Men ogsaa en anden Grund gjorde sig gældende for Vejle-Købmanden til at vende Blikket mod Syd, thi da de fleste Kramvarer importeredes herfra, løste Eksporten hertil det vanskelige Fragtspørgsmaal: Skibene behøvede ikke at gaa i Ballast til Lübeck.

I Slutningen af det 17. og Begyndelsen af det 18. Aarhundrede sker der dog en delvis Forandring i dette

Forhold, idet Tyskland, særlig Lübeck, ikke mere kunde aftage saa store Dele af Danmarks Landbrugsprodukter. Aarsagen hertil maa søges i de økonomiske Forhold i Europa, især i Englands forøgede Kornproduktion og deraf følgende formindskede Aftagelsesevne. Priserne faldt, og Lübeck og Holland mistede et af sine bedste Markeder. Danmark maatte derfor søge nye Afsætningsmarkeder, og her var det saa heldigt, at den politiske Forbindelse med Norge gjorde det naturligt, at dette Land nu i stadig højere Grad blev Danmarks Kunde; ogsaa her var der Returlast nok.

De danske Skove var i det 17. Aarhundrede i stadig Tilbagegang, og Behovet efter udenlandsk Tømmer derfor i stadig Stigen, og saa at sige al indført Tømmer kom fra Norge. Lübeck blev sammen med de slesvig-holstenske Byer ved med at være den vigtigste Leverandør af Isenkram og Manufakturvarer, men i Modsætning til tidligere maatte Skibene i de fleste Tilfælde nu gaa derned i Ballast. I 1735 hedder det saaledes, at »Befragtningen bestaar ellers ej i andet herfra til Lübeck og Flensborg end i ballastede Skibe med Sten de fleste Gange, undtagen det en Gang kan hænde sig, at man kunde finde sin Regning med lidt Korn af Rug og Havre, som dog ikkuns er ganske sjælden.« Nu er denne Slags Indberetninger rigtignok daarligt Kildemateriale, pessimistiske og mørktseende, som de næsten altid er, men et fuldstændigt Toldregnskab fra 1731 viser dog med al Tydelighed, at det i dette Tilfælde kun er altfor sandt: det ene Skib fra Vejle til Lübeck og de 6 fra sammesteds til Flensborg var alle gaaet i Ballast til Bestemmelsesstedet.

Denne Udvikling, der var betinget af de almindelige europæiske Handelsforhold, blev fremmet ved Regeringens Politik; thi denne, merkantilistisk opmarche-

ret som den var, greb ind i Udviklingen; kun de store Byer maatte handle med Udlandet, de mindre skulde aftage deres Importvarer hos disse og iøvrigt give sig af med Industri og Haandværk. Tanken var ikke ny, den havde været fremme flere Gange, saaledes i 1672, men var altid hurtig blevet opgivet igen, ved Forordningen af $28/1$ 1682 blev den for Alvor ført ud i Livet.

Da man i 1680 i Kommercekollegiet forhandlede om dette Spørgsmaal, var de fleste af dettes Medlemmer enige om, at Handelen »til nogle visse Byer skulde restringeres«. Grunden hertil var, som det fremgaar af en senere Betænkning, først og fremmest, at man ønskede at fremhjælpe de større Byer, især København og Fridericia; ogsaa Hensynet til Toldopkrævningen har spillet med ind, ligesom man mente paa denne Maade at komme Lübecks Handelsmagt til Livs. Forordningen vakte imidlertid en Storm af Uvilje hos de paagældende smaa Byer — deriblandt Vejle — ustandselig bombarderedes Kollegier og Amtmænd med Bønskrifter om atter at faa Lov at handle paa Udlandet. Visse Byer, som f. Eks. Skagen, der i høj Grad eksisterede af sin Eksport af Fisk til de tyske Østersøbyer, var truet med Ruin. En Tid holdt Regeringen Stand, men til sidst maatte man give efter. 1687 blev den udenrigske Handel tilladt undtagen paa Hamborg, Bremen, Lübeck, Meklenborg og Pommeren, men da disse Steder næsten var de eneste, hvortil der eksporteredes fra de mindre Byer, betød det ikke meget, først 1689 blev den fulde Udenrigshandel atter tilladt.

Hvilken Virkning Forordningen har haft i de 7 Aar, den eksisterede, er aldrig nærmere blevet undersøgt — Danmarks Handelshistorie er endnu nærmest uskrevet —, men foruden at styrke de større Byer — især København — har den utvivlsomt ogsaa bidraget til,

at Norge fik en stadig større Betydning efter denne Tid. Thi de smaa Byer kunde stadig sende deres Korn og Fødevarer hertil, og selv da de atter fik Lov at sejle til Tyskland, opgav de ikke dette Marked, saa meget desto mere, som Afsætningsmulighederne i Tyskland stadig forringedes.

Noget andet er, at Byerne stadig aftog deres fleste Kram- og Manufakturvarer i Lübeck, et Forhold, som fortsattes langt ned i det 19. Aarhundrede.¹⁸⁾

Men for nærmere at oplyse, hvilke Varer der udførtes og til hvem, maa vi ty til Toldregnskaberne, som desværre er ret ufuldstændigt bevarede, vigtigst er her, bortset fra et ret ufuldstændigt Regnskab fra 1620—21, et Regnskab fra 1654 over den saakaldte Kommissarie-told, der opkrævedes ved Siden af den almindelige Told. Den giver dog kun Oplysninger om Farten paa Norge og Udlandet, da Provinstolden var blevet ophævet ved Forordningen af $13/8$ 1651.

Efter 1664 har vi Ekstrakter fra en Del Aar. Desværre er det almindeligvis ikke specificeret, hvorhen Varerne er ført, idet der kun er skelnet mellem det, der er udført til Danmark og Norge, og det, der er udført til fremmede Steder. Selvom Grænsen for denne Undersøgelse i Almindelighed er sat ved 1700, er der dog i Tabellen paa næste Side ogsaa givet en Oversigt over Udførslen i 1731, da vi fra dette Aar har det første fuldstændige Regnskab efter 1654.

I 1654 førtes desuden til Lübeck for 10 Rigsdaler Svinebørster, $7\frac{1}{2}$ Lispund Østers, 1 Tønde Mjød, $\frac{1}{2}$ Tønde Fedt, 2 Tønder Svineaffald; 5 Lispund Uld; til Husum: 214 tørrede Ørreder, til Flensborg for 8 Rigsdaler Urtefrø og 2 Skippund Flæsk; til Norge: $2\frac{1}{2}$ Tønde Svinerygge og -hoveder, 10 Fisk; 196 »gemene

	Td. Malt og Byg	Td. Havre	Td. Rug	Td. Gryn	Td. Rug- mel	Favne Brændevad	Røgede el. tørrede Ørreder	Tønder Smør	Stykker Huder	Deger Skind	Skipund Flask	Skokke røde og sortePotter	Lispund Humle	Tønder Kød	Lispund Tælle	Stykker Pennefjer	Tønder Ister	Pd. Voks	Td. Bog- hvedegr.	Td. Bog- hvede	Lispund Ost	Stk. Heste- dækener
1654 til Lübeck							200	23 ³ / ₂ +1Fl.30.	135	207 ⁸ / ₁₆	38 ¹ / ₂	3	2 ¹ / ₂		3 Td. 16 ¹ / ₂	16500	2 ¹ / ₄	144				
1654 til Norge							212	1 Fj.	79		25 ¹ / ₂		2 ¹ / ₂		4 ¹ / ₂ Td. 2		2 ¹ / ₂					
1664 mellem Provinserne	1		3				796	1 ¹ / ₈	37	127	1 ¹ / ₄								1			
1664 udenfor Danmark			300	1 ¹ / ₂			206	37	79	18 ¹ / ₂	18 ¹ / ₂										320	
1681 til Danmark			190				160	13	3	4	10	49		3	20	8000		272	1	8	6	
1681 til fremmede Steder							225	1 ¹ / ₂	14	12	9 ¹ / ₁₀				4					1		
1682 til Danmark					5		284	1 ¹ / ₂	14	12	8 ⁸ / ₄											
1682 til fremmede Steder							583	3 ¹ / ₄	4	2	1 ² / ₂₀											
1683		420			72		1211	2	4	2	2											
1685	3				1 ¹ / ₂		814	2	3		4	for 3 Rdl.			3							
1686			11	5	1		868	7			4	for 7 Rdl.	2						1 ¹ / ₄			
1687		100	16	1 ⁵ / ₈			368	1			4	16+1	2									
1690			340				282				1	6										
1700 mell. Rigerne og Provinserne	250	240	130	8	2	627					1		1									
1731 til Norge	132		197					100 + ⁹ Lisp.			3 ¹ / ₁₀		1		7				1 ¹ / ₄		2 ¹ / ₂	
1731 til Danmark			200		1	252					53								5 ¹ / ₈			

Hatte«, 116 Alen Vadmél, 440 Alen Lærred; 76 Stykker Sengeklæder, 40 Par uldne Strømper, for 8 Rigsdaler grove Ulldækkener, 26 grove Dækkener, for 20 Rigsdaler Tørfisk.

I 1664 mellem Provinserne: et ubestemt Antal sorte Stenpotter (Tolden var 1 Mark 12 Skilling), 8 Tønder Æbler, 1 Skippund Potaske, 2 Tønder »Buchenasche«, 1 Tønde Rugtvebakker; desuden $\frac{1}{2}$ Tønde Lammekød til Skibsbehov. I 1681 desuden til Danmark: 10 Kister Vinduesglas, 4 Tønder Kabliau og 2 Tønder Æbler. I 1685: 10 kalkunske Høns. I 1686: desuden 1 Tønde Hjortetak. I 1687: 4 Sider Flæsk, 2 Tønder Eddike, $1\frac{1}{2}$ Tønde Nødder, 10 Bimpler Skælfisk. I 1690: 2 Dusin Træfade, 6 hvide »Rokker«, de 340 Tønder Rug førtes til Bergen. Fra 1690 findes to forskellige Regnskaber, det ene af disse maa dog stamme fra et andet Aar, uvist hvilket; det i V. A. Aa. 1933 p. 171 opgivne Antal eksporterede Ørreder i dette Aar er forkert, da det er taget fra dette Regnskab. I 1700: 1 Tønde Ærter. I 1731 til Norge desuden: 8 Tønder Ærter, $\frac{1}{2}$ Ahm og 2 Ankre Brændevin, 27 Spinderokker; til Danmark: 26 jyske Lerkar, 500 Mursten, 800 Alen hjemmegjort Lærred, 3 Lispund Tællelys, $\frac{1}{4}$ Tønde Rugtvebakker, 27 hjemmegjorte Bøger, 4500 Pund Tobaksblade, 303 Tørfisk.

Størstedelen af de i 1654 til Norge udførte Varer er dog ikke fra Vejle, men undervejs indtaget paa Fyn i Bogense og Middelfart.

I 1681 og 82 udførtes intet til Norge, efter 1682 er de udførte Varer — hvis Loven er blevet overholdt — kun udført til Danmark og Norge. I 1690, 1700 og 1731 eksporteredes overhovedet intet til fremmede Lande.

Kun Regnskaberne fra 1654 og 1731 gør det muligt nærmere at undersøge, til hvilke Byer Varerne er ført.

For Norges Vedkommende i 1654: Svinesund og Oslo, i 1731 har to Skibe anløbet Øster-Risør, dog begge i Ballast, 100 Tønder Rug er udført til Norge uden nærmere Stedangivelse, 12 Tønder Malt og 7 Tønder Rug til Tønsberg, 60 Tønder Rug og 120 Tønder Byg til Bergen, Resten til Drammen. Paa Flensborg har der i 1731 været en ret livlig Trafik, men alle Skibene er gaaet i Ballast dertil. Blandt de danske Byer er der saa at sige kun udført noget af Betydning til København, nemlig alle de anførte Varer, undtagen 200 Tønder Rug til Aarhus, 4500 Pund Tobaksblade til Korsør, noget Tømmer til Aalborg, 4 Favne Træ til Kerteminde og ca. 55 Favne til Kalundborg.

Det statistiske Materiale, Tabellen giver, er jo desværre meget mangelfuldt, for de fleste Aars Vedkommende findes der kun Ekstrakter, og disses Rigtighed kan ikke undersøges. Hertil kommer, at der i de anførte Tal sikkert ogsaa er medregnet, hvad Tolddistriktets adelige har udført ad Søvejen, og selv om dette ikke er ret meget, kan det dog forrykke Billedet noget.

Ligesom Vejlsenerne, særlig efter 1682, fik en Del af deres Importvarer over andre Byer, foruden Nabo-byerne især Varde, er det ogsaa muligt, at Byerne paa Vestkysten har benyttet Vejle som Udførselssted, idet Varerne førtes dertil paa Vogn og derefter omladedes i Skib. Ribe—Kolding er jo en af Landets ældste Handelsveje, maaske lige saa gammel som Slien—Hedeby, og i hvert Fald almindelig benyttet ogsaa i det 16. og 17. Aarhundrede; det vilde være naturligt, om der ogsaa højere oppe havde været ført Handel tværs over Jylland. Desværre lader denne Mulighed sig ikke nærmere bevise paa Grundlag af det foreliggende Materiale; det eneste faktiske Bevis paa, at den har været benyttet, er, at der i 1731 udførtes Varer ad denne Vej fra Ring-

købing til København, ligesom en enkelt Ringkøbing-købmand tog Varer hjem fra Flensborg over Vejle, disse Varer er medregnet i Tabellerne; i 1679 udførtes noget Kød fra Ribe over Vejle.¹⁹⁾

Indførslen af Kram- og Manufakturvarer.

Naar vi nu fra Udførslen gaar over til Indførslen, er det først og fremmest Importen fra Udlandet, som har Interesse, da den før 1682 absolut var den mest betydningsfulde. Det er atter her især Lübeck, som dominerer Billedet, først og fremmest fordi det laa mest bekvemt for Skibstrafiken, og al Handel over saa lange Distancer var dengang nødt til at foregaa til Søs.

Regnskabet fra 1654 viser, at man i dette Aar har faaet 5 Skibsladninger sydfra, og alle fra Lübeck, de fire var Returfragter. Til Belysning af Sejltiden til Lübeck og Retur kan nævnes, at den første Ladning, der kom i Mads Bredals Skude, blev fortoldet den 28. April, medens den fra Vejle eksporterede Ladning var blevet fortoldet den $\frac{24}{3}$. Ved den anden Ladning er Tiderne henholdsvis $\frac{28}{4}$ og $\frac{1}{4}$, ved den tredie $\frac{10}{10}$ og $\frac{5}{9}$, og ved den fjerde $\frac{20}{10}$ og $\frac{27}{8}$; rundt regnet kan man altsaa sige, at Turen til Lübeck og Retur med Losning og Ladning tog en Maaned.

I 1731 kom der 4 Skibe fra Lübeck, alle ladede med Isenkram og Manufakturvarer.

Et udmærket Middel til at fastslaa, hvem Købmændene har handlet hos i Udlandet, er Skifterne, hvori Boets Kreditorer opregnes, desværre uden Angivelse af, om der er Tale om Laan eller købte Varer, men det sidste er dog sikkert det almindeligste.

I Anders Jensens Bo fordrede Esaias eller Elias Krøgers Arvinger i Lübeck 18 Daler, 1 Mark og 2 Skilling,

og i Henrik Grots Bo fordrede Jørgen Laubengier sammesteds 204 Slettedaler og 1 Mark. Hos Jens Andersens var der tre Lübeckske Kreditorer: Michel Vixsel, Engell Findaugells og Krøger med et samlet Tilgodehavende paa 196 Slettedaler og 1 Mark. Den vigtigste By efter Lübeck var uden Tvivl *Hamburg*, som jo vedblev at dominere dansk, eller i hvert Fald jysk, Handelsliv indtil 1857, da den store økonomiske Krise til en vis Grad forandrede dette Forhold. I 1630 nævnes det, at Jens Bertelsen havde overladt Lambert Lauridsen fra Ribe nogle Haandskrifter (Obligationer), som skulde have været betalt til Jens Bertelsens Faktor i Hamburg. Ogsaa i Skifterne spiller Hamborgerkøbmandene en stor Rolle; i Iver Nielsen Ammitsbøls Bo havde Hendrik Lille 233 Rigsdaler, 2 Mark og 4 Skilling, og et andet Hamborgerfirma, Jochum Falchemark, 55 Daler til gode. I Skiftet efter Henrik Grots nævnes forskellige, som det synes tyske, Firmaer, og i hvert Fald et af dem var hamborgsk, ligesom ogsaa Jens Andersen havde mindst en hamborgsk Kreditor.

En Del af de Varer, der er kommet fra Hamburg, er sikkert taget hjem over Lübeck, i hvert Fald nævnes i 1654, at en Del Sukker, Eddike og Vin, som Adelen gennem Mads Jensen havde ladet købe i Hamburg, var kommet hjem med Skib fra Lübeck. Muligt er det ogsaa, at Varer, der er taget hjem over Varde og fortoldet her, er købt i Hamburg.

Forbindelsen med *Rostock* og *Vismar* var derimod ringe. I 1620 indførtes der Øl fra Rostock, og som det synes ogsaa fra Vismar. I Tiden 1636—37 og 1639—48 har der kun været et eller to vejlensiske Skibe i Rostock. De slesvigske Byer spillede i det 16. og 17. Aarhundrede ikke nogen større Rolle. *Husum* aftog dog en Del af de berømte Vejle-Ørreder. I det 18. Aarhun-

drede derimod fik *Flensborg* temmelig stor Betydning, idet en stor Del Kramvarer kom herfra.

Selv med *Amsterdam* synes Vejleborgerne at have haft direkte Forbindelse. Saaledes lod Byfogden i Vejle, Kort Andersen, i 1603 Jens Hansen fordele for ca. 1100 Daler, som denne skyldte Villam Jakobsen i Amsterdam, og i 1691 var 3 Gaarde i Vejle pantsat til Hollændere. I 1731 indførtes en Del Kramvarer fra Holland via Varde, og det har utvivlsomt ogsaa været Tilfældet i det 17. Aarhundrede.²⁰⁾

Der kunde her være Grund til at omtale et interessant Forsøg, Kr. IV gjorde i 1623 paa at organisere de danske Købmænd i en Række Kompagnier, der skulde importere spansk eller fransk Salt; de, der var interesserede i Foretagendet, kunde tegne sig som »Participanter« og indskyde en vis Sum deri. Participanterne fik 1623 Monopol paa Importen og skulde vælge Direktører; som man vil se, staar vi her overfor en Slags Aktieselskaber. Der var paa denne Tid endnu Fremdrift og Velstand i Byen, og Vejleborgerne sluttede sig til Tanken. 12 af dem indskød ialt 800 Daler. I Horsens var der 30 Participanter med 1600 Daler, og i Kolding 25 med 1550 Daler. De største Participanter var Klemend Sørensen, Mads Thomsen, Niels Hansen og Niels Knudsen.

Men Forsøget blev ikke nogen Succes. I en Betænkning fra de Vejle Købmænd, der var interesseret i Foretagendet, og som vistnok maa stamme fra ca. 1626, klages der over, at der ikke synes at være handlet tilstrækkelig forsigtigt med Pengene, og de beder om, at det Regnskab, der i 1625 var blevet dem forelagt i Horsens, maatte blive nøjere undersøgt og revideret, det hedder endvidere:

»Hvad Kompagniets Skib er anlangende, som nu

ligger for København, hvad heller den skal forbygges, heller at den maa sælges, det stander alt derpaa, om høje Øvrighed vilde naadigst bevillige, at Kompagniet udi den Besværlighed og Farligheds Tid maatte opgives, som vi og med andre flere er underdanigst begærende, og da kunde deraf betales, hvis Penge som til Kompagniens Bedste, saa vidt Soretten medfører, kunde være optaget.«

Kort efter lod Regeringen Sagen falde, idet man den ^{19/6} 1626 ophævede Saltkompagniets Eneret til Salt-handelen. De jyske Kompagnier vedblev dog at bestaa nogle Aar, men til sidst opløste det hele sig i Processer.

Vejlenserne selv har dog aldrig sendt Skibe til Spanien; i 1638 siges det, »at de ikke havde eller brugte nogen Sejlads eller Handel paa Spanien.«²¹⁾

Hvad angaar Indførslen fra *Norge* har den i det 16. og 17. Aarhundrede sikkert været ganske minimal, i 1654 nævnes det i Antegnelserne til Toldregnskabet, at en Læsøskipper har losset en Ladning Tømmer fra Norge; i 1681 og de følgende Aar indførtes en Del Tømmer; i det 18. Aarhundrede kommer der dog ogsaa andre Varer end Tømmeret til, saaledes indførtes der i 1731 fra Christianssand 18 Tønder Stenkul og 500 Mursten, som skulde bruges paa Engelsholm, fra Drammen 450 Stænger Jærn og 5 Kakkellovne, og fra Christiansstad 3000 Tagsten og 9 Tønder Stenkul. En Del af det i dette Aar indførte Tømmer skulde til Engelsholm og Rosenvold.

Handelen med Landets egne Byer var sikkert før 1682 ganske forsvindende, men Forordningen fra dette Aar nødvendiggjorde en fuldstændig Forandring i dette Forhold. Varerne skulde man jo have. I 1683 fik Klaus Svane, Peder Busk, Niels Bredal, Mads Hansen, Kirsten Nielsdatter og Niels Iversen

Varer fra *Fredericia*, og Hans Thomsen Varer fra *Horsens*. Ofte gik Indførslen fra *Horsens* over Land. Som det vil ses af den følgende Tabel, var det især de Varer, man tidligere havde købt i Lübeck, som nu købtes i disse to Byer; det var altsaa først og fremmest dem, Forordningen kom til at gavne. Fra *Varde* og *Hjerting* kom der en Del Krydderier og lignende, ligesom ogsaa fra *Ribe*, der stadig, trods stærk Nedgang, hævdede sin Position som Sydvest-Jyllands Handelscentrum.

Engang førte Henrik Grot saaledes Sag med Ebbe Nielsen i Ribe om en Fjerding Sæbe, som han havde købt af denne, der igen havde købt den i Holland,²²⁾ og i 1664 skyldte hans Bo 43 Slettedaler og 2 Mark til Kristoffer Nielsen sammesteds. Med *Kolding*, der ellers spillede saa stor en Rolle i det østlige Jylland, synes der derimod ingen videre Handelsforbindelse at have været, hvad der nu end var Grunden.

I Tabellen paa S. 92 og 93 gives en Fortegnelse over indførte Varer i en Del forskellige Aar, Listen er dog ikke fuldstændig, idet mindre vigtige og mere sjældne Varer, ligesom alle Manufakturvarer, er udeladte; Regnskabet fra 1654 specificerer kun Artikler som Jern, Hør, Hamp og lignende, men derimod ikke almindelig Urtekram, Farvestoffer og lignende. I 1654 er saa at sige al den indførte Salt Lüneburgersalt, den indførte Tjære norsk; i Tabellen medregnes ogsaa de Varer, som Adelen har ladet indføre.

I 1654 desuden: 4 Tønder og for 2 Rigsdaler Glas. I 1681 fra Danmark ialt: 10 Læster Kalk, 2 Skippund Hør, fra Norge: Tømmer. I 1686 fra Norge: Tømmer, fra Danmark uden nærmere Angivelse: 12 $\frac{1}{2}$ Læster Kalk, 90 Tønder Hvede, fra Varde desuden: 3 halve Kister og 2 Pakker Tobak, fra Samsø: 22 Tønder Ær-

	Skippund Jærn	Skippund Hør	Skippund Hamp	Skippund Blaar	Tønder Salt	Tønder Tjære	Centner Egstaal	Tønder Hørfø	Huder Pundæder	Pund Tobak	Fjerdinger Sæbe	Skippund Tin og Bly	Tagsten	Olskehøveder Vin	Pund Alun
1654 fra Lübeck	45	9 $\frac{7}{10}$	4 $\frac{1}{4}$	1	196	63	21 $\frac{1}{2}$	14	14	44	14	1 $\frac{3}{10}$	2000	20	
1681 fra Udlandet . . .	291 $\frac{1}{4}$	14	14 $\frac{1}{8}$	3		84		16					13000	3	320
1686 fra Varde										80					195
1686 fra Fredericia . . .	6	1	1		24	3		1			5			7	100
1686 fra Horsens	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$					1							
1690 til Lands fra Fredericia	2		1		7	2					2			4	1 Td
1700 indf. og tidligere fortoldet i Riget	3	1	1 $\frac{3}{4}$	3 $\frac{1}{2}$	281 $\frac{1}{2}$	11		1		329	3				442
1731 fra Danmark	$\frac{1}{2}$	1				18				10067	1		1000		
1731 fra Lübeck		17 $\frac{1}{8}$	6	17	35	60	3								
1731 fra Flensborg . . .	7	21	7 $\frac{1}{2}$	10		93				500			7000		
1731 fra Holland over Varde															

ter. I 1690 er der ogsaa indført Varer andetsteds fra, men saa at sige kun Grøntsager, der jo ellers ikke er medtaget i Tabellen. I 1700 findes kun angivet, hvilke Varer der er fortoldet andetsteds, men maaske mangler der her en Del af Ekstrakten. I 1731: om Importen fra Norge se ovenfor; ved det ene af de Skibe, der her er medregnet som kommende fra Lübeck, findes ingen Angivelse af Afløbshavn, men efter Varernes Art at dømme maa det være Lübeck; fra Sønderborg kom der 4000 Mursten og 3000 Tagsten; i Posterne fra Flensborg er ogsaa medregnet 7 Skippund Hør, 48 Tønder Tjære, 6 Skippund Hamp til en Købmand i Ringkøbing, og i Posterne fra Lübeck 4 Tønder Salt, 2 Tønder Glas og 2 $\frac{1}{2}$ Anker Brændevin, som er taget

Pund Anis	Pund Vitriol	Kister Glas	Ankre Brændevin	Tønder Kringler	Pund Svedsker	Pund Rosiner	Pund Korender	Pd. Nelliker	Pund Ingefær	Pund Risengryn	Pund Peber	Pund Kommen	Pund Mandler	Pund Figner	Pund Sukker	Ris Papir	Pund Galæbler	Pund Lim	Pund Harpiks	Pund Rød- og Bruntræ	Lispund Humle
		4	6 $\frac{1}{2}$	3											over 200	1					
25	160	+ 8 Td.		17	200	86	70	5	87	25	12	225	25	50	12	2	20	25	20		
45	168				90	25	43		25		12		18		45		600	13		75	
80			c. 2																		
Td.			10													1				1	
Td.	130		2	50	125											4				1 $\frac{1}{2}$	
			1									50			125						6
		1 + 9 $\frac{1}{2}$ Td.	7 $\frac{1}{2}$													8					30
					25	20	10	$\frac{1}{3}$	10	10			10	25	14	1			10		16 $\frac{1}{2}$

hjem over Fredericia og klareret der; de store Kvanta dansk Tobak stammer fra Fredericia; ad Landevejen er indbragt 3 Fjerdinger Sæbe og 2 Tønder Østers, som er klareret i Kolding; de andre Varer fra Holland over Varde var: 12 Pund Hagl, 10 Pund Bleghvidt, $\frac{1}{2}$ Pund Kanel, $\frac{1}{2}$ Pund Kardemomme, $\frac{1}{2}$ Pund Muskatblomme, $\frac{1}{2}$ Pund hele Muskater, 5 Pund Stivelse, 4 Pund Himmelblaar, 1 Pund Indigo, 25 Pund Kruddt, 50 Pund Krab, 500 Valnødder, 10 Pund Perlegryn, 60 Pund »Eyergryn«, $\frac{1}{2}$ Tønde »Hertzgryn« og 1 Tønde gamle udbrændte Tobakspiber.

Til de i Tabellen anførte Varer kommer saa alle de, som gør en Isenkram- eller Urtekramforretning til en hel lille Eventyrverden, der bringer Bud fra fjerne og

eksotiske Lande: Spanskgrønt, Farvestoffer, Knivskeder, Lommebørster, Horn, Piber, Børnekjortler, Knappe- og Synaale, Hægter, forskellige Arter Lygter og endelig en Del Tekstilvarer.

Ogsaa Skiftebrevene giver udmærkede Bidrag til Oplysning om, hvad det var, der forhandlede i Kramboden, først og fremmest faar man herigennem Indtryk af, hvor store Mængder Manufakturvarer en Købmand kunde ligge inde med. I 1660 var der saaledes i Iver Nielsen Ammitsbøls Krambod for 1731 Slette-daler Manufakturvarer, disse synes væsentligst at være kommet fra Hamborg og Nederlandene, selvom engelsk Tøj undertiden nævnes.

Men desuden møder man de mærkeligste Ting i en saadan Bod, ofte Ting, som man næppe vilde vente at træffe for over 250 Aar siden: Slibestene, Kværne, Laase, Hattebaand, forgyldte Spejle, Korti, Mundharper (i Henrik Grots Bod alene 96 Stykker), Handsker, Knip-linger, Klædebørster, venedisk Sæbe, gule Lædergehæng med Messingbeslag, Terpentin, Salmiak, Kruse med Tinlaag o. s. v.

I 1732 foretoges der en Undersøgelse af, hvad der fandtes i de 8 daværende Købmænds Boder, det er væsentligst de samme Varer som tidligere, men nogle enkelte er kommet til, Søren Rasmussen, Egtved, havde 10 Pund Kaffebønner og 4 Pund The de Bué, og en anden Købmand havde 2 Pund af samme Sort foruden 2 Pund grøn The. I det hele synes rene Luksusartikler paa denne Tid at have spillet en større Rolle end tidligere.²³⁾

Salget fra Kramboderne.

Efter nu at have undersøgt, hvilke Varer der forhandlede i Kramboden, og hvor de var købt, bliver Spørgsmaalet: hvem købte disse Varer? Her er vi tem-

melig daarligt stillede; thi ingen Regnskabsbøger er bevarede fra Datiden, men det er saa heldigt, at vi gennem de Udskrifter af Hovedbøgerne, der findes i Skiftsbrevene, og gennem lidt andet Materiale kan danne os et Indtryk heraf.

De Kunder, som var de mest velsete hos Datidens Købmænd, var uden Tvivl Herremændene. Trods det, at den danske Adel var i Tilbagegang, var den dog endnu den mest kapitalstærke og mest forbrugende Befolkningsklasse. Her var Vejle daarligt stillet, da der syd for Byen saa at sige ikke fandtes nogen Hovedgaard, hvis Ejer kunde betragte Vejle som den naturlige By at handle i; Fr. II's Mageskifter havde ryddet alt for grundigt ud blandt de gamle Adelsgaarde paa denne Kant, men mod Nord laa de endnu ret tæt, og vi ser ikke saa faa adelige Personer som Kunder hos Vejle-Købmændene.

Der blev drukket bravt ude paa de danske Herregaarde, og det saa meget mere som Adelen før Enevældens Indførelse var fritaget for Accise og Told. I 1641—42 fik forskellige adelige Personer ialt 1 Tønde Malt, 6 Tønder tysk Øl og 21 Tønder Rostokkerøl hos 3 forskellige Vejle-Købmænd, og da Mads Bredals Skude i April Maaned 1654 kom til Vejle fra Lübeck, havde den ogsaa en Del Varer med herfra og fra Hamborg til de høje Herrer: Jørgen Juul til Agersbøl i Øster-Snede Sogn havde gennem Iver Nielsen ladet hjemkøbe 1 Oksehoved fransk Vin og 1 Anker fransk Brændevin, og 4 andre adelige havde gennem Mads Jensen (Thorsen) købt en Del Varer i Hamborg: 13 Oksehoveder fransk Vin, 4 Ankre fransk Brændevin, 3 Ankre Vineddike, Sukker (over 200 Pd.) og andre Specerier til en Værdi af 173 Rigsdaler. I Skiftet efter Iver Nielsen nævnes adelige Debitorer fra Faarup, Haraldskær, En-

gelsholm, Rugballegaard, Urup, Mindstrup, Lerbæk, Ørum, Hedstrup og Donnerup; det samlede Tilgodehavende var dog ikke mere end 320 Daler, 2 Mark og 1 Skilling, men selvfølgelig kan der udmærket have været mange flere adelige Kunder, hvis de ingen Gæld har haft, er de naturligvis ikke opført i Skiftebrevet. Hos andre Købmænd, hvor Skiftebrevene er bevarede, var der kun en eller 2 adelige Debitorer. De adelige Fogeder rundt om paa Gaardene var heller slet ikke daarlige Kunder, de staar ofte opført for ret betydelige Beløb.

Præsternes Købeevne var ogsaa ret stor, og vi finder en Del af dem som Kunder; for atter at tage Iver Nielsen Ammitsbøls Skifte, nævnes der her 7 gejstlige Debitorer fra Balle, Ringive, Øster Snede, Jelling, Grejs, Højen og Gammelby (i Stovby Sogn); der er sikkert foruden det rent personlige Forbrug ogsaa her Tale om Indkøb til Kirkernes Vedligeholdelse og lignende; som Kirkeregnskaberne fra de omliggende Kirker viser, var det ofte, der skulde bruges Materialer hertil, og selvom man tit tog til Horsens eller andre Byer for at købe dem, leverede Vejle-Købmændene dog ogsaa meget store Kvanta, saaledes nævnes Indkøb i Vejle bl. a. i Grejs, Sindbjerg, Øster-Snede, Langskov, Uldum, Vindeløv og Lindeballe Kirkeregnskaber.²⁴⁾

Ogsaa en Del Borgere i andre Byer nævnes i Hovedbøgerne som Købmændenes Debitorer, saaledes især Horsens og Holstebro, men ogsaa enkelte i Fredericia, Aarhus, Middelfart og Ringkøbing, men Beløbene er dog almindeligvis meget smaa.

Af udenbys Kunder var det alligevel Bønderne, som betød mest, da de var i absolut Overtal; af de 246 Skyldnere i Iver Ammitsbøls Hovedbog var 125 fra Landet, 96 fra Vejle, 11 adelige, 7 Borgere i andre

Byer, og 7 gejstlige. Blandt de 125 er ogsaa medregnet alle Fogeder og andre Folk paa de adelige Hovedgaarde, ligesom ogsaa de mange Møllere. Det var slet ikke saa helt lidt, Bønderne sommetider kunde købe, saaledes skyldte Enken efter Peder Ravn i Skærup 82 Daler og 1 Skilling. Jens Nielsen i Andkjær 32 Daler, 3 Mark, 9 Skilling, og Jost Thomsen i Hvilbjerg, der var Herredsfoged i Holmans Herred og en Tid havde forpagtet Vejle Mølle, 131 Daler og 9 Skilling.

Hvis vi undersøger, hvorfra disse Bønder kom, viser det sig, som det var at vente, at det er de nærmeste Byer, som søger til Vejle. I det følgende skal gives en Oversigt over, hvor de 125 Debitorer hørte hjemme, idet det dog maa bemærkes, at enkelte af Debitorerne gaar igen flere Gange i Hovedbogen, men da der kun er Tale om faa Tilfælde, er der set bort derfra. Der opgives altid, hvilken By Kunderne bor i, ikke Sognet, men for Overskuelighedens Skyld er kun Hjemhørsognet angivet. 6 af Debitorerne var hjemmehørende udenfor Vejle Amt, og 6 har det ikke været muligt nærmere at stedfæste. De fleste kom fra *Nørvang Herred*: Øster Snede 11, Hornstrup 7, Sindbjerg 6, Grejs 6, Vindelev 2, Thyregod 1, Ringive 1, Langskov 1, dernæst *Holmans Herred*: Gaverslund 9, Vinding 6, Pjedsted 3, Smidstrup 2, Skærup 2, Gaarslev 1, *Tørrild Herred*: Skibet 7, Bredsten 5, Hover 5, Nørup 3, Jelling 2, *Hatting Herred*: Engum 8, Stenderup 6, Daugaard 2, Korning 1, Hedensted 1; *Jerlev Herred*: Jerlev 4, Ødsted 1, Egtved 1, Højen 1; *Bjærg Herred*: Stovby 4, Glud 1, Urlev 1, Klakring 1; *Nørre Tyrstrup Herred*: Stenderup 1.

Som man vil se, er det saa at sige kun i de Byer, der ligger nær Vejle, at der er et større Antal; enkelte Kunder kan findes i Byer, der ligger temmelig langt væk,

som f. Eks. Korning, Glud og Klakring. Men Tilfældighed kan og maa selvfølgelig gøre sig gældende, og selvom en lidt fjerntboende Bonde har handlet i Vejle, kan han ogsaa godt have været Kunde i Horsens eller en anden By. Naar en By som f. Eks. Stovby møder med et forholdsvis stort Antal Kunder, hænger det sikkert sammen med, at Beboerne har benyttet Søvejen til Købstad og paa denne Maade faaet meget nærmere til Vejle.

Der er en Ting, man lægger Mærke til; hele Vester-egnen, som nu betyder saa meget, er saa at sige ikke repræsenteret. Tegner man med Vejle som Centrum og en Afstand paa 2 Mil som Radius en Cirkel paa Kortet, viser det sig, at kun 18 af Kunderne i Vejle Amt ligger uden for denne Cirkel, og heraf kun de 3 mod Vest, medens de 14 findes mod Nord. Undersøgelsen af Iver Ammitsbøls Hovedbog (og ganske det samme gælder for de øvrige Købmænds Vedkommende) giver altsaa samme Resultat, som det Rasmus Mortensen er kommet til i sin Undersøgelse af Vejnettets Historie. Vejle-Købmændenes Horisont var ikke vid, især ikke mod Vest, her var det Kolding, Ribe og Varde, der trak Bønderne til sig.²⁵⁾

Handelens Vilkaar 1660—1700.

En Bys Handelsliv er selvfølgelig underkastet meget store Svingninger fra Aar til Aar; Krige kan næsten lamme det helt. Regeringsforanstaltninger kan gribe ind paa afgørende Maade. Konjunkturer og Tilfældighed gør sit. Desværre er Materialet ikke tilstrækkeligt til for Aarene 1660—1700 at kunne give en fuldstændig Tabel over Indførsel og Udførsel. Men vi kender dog Toldbeløbene fra 1664 til 1690 og fra 1696 til 1699. Selve Regnskaberne findes kun fra enkelte Aar,

og indtil 1687 er Tallene derfor alle hentede fra Ekstrakter for at sikre Ensartetheden. Ekstrakternes Op-givelser kan dog afvige nogle faa Rigsdaler fra Regn-skabernes. I Tallene fra 1664 til 90 synes Accisen ogsaa at være indbefattet, men et ret paalideligt Indtryk af Forholdene kan de dog give.

I Aaret 1656—57 havde Tolden været 491 Rigsdaler, 2 Mark og 9¹/₂ Skilling. For Aarene 1664—1672 ser Tallene saaledes ud (Beløb mindre end 1 Rigsdaler er ikke taget i Betragtning).

1664: 330 Rigsdaler	1669: 216 Rigsdaler
1665: 199 —	1670: 178 —
1666: 192 —	1671: 159 —
1667: 269 —	1672: 172 —
1668: 251 —	

I Aaret 1672 kom en ny Toldrulle, der afskaffede Provinstolden, og Beløbet gaar derfor lidt ned i den følgende Tid:

1673: 126 Rigsdaler	1678: 59 Rigsdaler
1674: 136 —	1679: 44 —
1675: 47 —	1680: 84 —
1676: 35 —	1681: 142 —
1677: 43 —	

Man ser her den skaanske Krigs katastrofale Virkninger. I 1682 falder Beløbet stærkt, selvfølgelig paa Grund af Forbudet mod udenrigsk Handel; i Aarene 1682—1690 svinger det mellem 35 Rigsdaler (1683) og 74 Rigsdaler (i 1688). 1696—1699, da den udenlandske Handel atter var fri, var Beløbene atter steget og var saaledes (Maltaccise og Konsumtion af de 4 Specier ikke medregnet).

1696: 137 Rigsdaler	1698: 146 Rigsdaler
1697: 108 —	1699: 111 —

Maltaccise og Konsumtion af de 4 Specier var i 1696 henholdsvis 9 og 4 Rigsdaler, i 1697: 9 og 3 Rigsdaler, i 1698: 11 og 11 Rigsdaler; i 1698 var Konsumtionen 12 Rdlr., medens Maltaccisens Beløb i dette Aar ikke kendes.²⁶⁾

Tobaksavl og Tobaksspinderi.

I 1654 blev der indført 44 Pund Tobak til Byen, og ogsaa i den følgende Tid ser vi Tobakken omtalt i Toldregnskaberne, men store Kvanta er der ikke Tale om. I 1732 var der derimod meget store Beholdninger af det ædle Produkt hos Byens Købmænd, Grunden hertil maa søges i, at Borgerne selv var begyndt dels at avle, dels at spinde Tobak. Den Mand, der har givet Stødet hertil, er sikkert Købmanden Johan Linnemann, Søn af en fredericiansk Tobaksplantør; han var indvandret hertil fra Fredericia, hvor man allerede i det 17. Aarhundrede havde slaaet sig paa Tobaksavlen. Man har villet tillægge de kurfyrstelige Soldater Æren for at have begyndt herpaa, snarere er det dog Jøderne, som har grundlagt de første Plantager; de tyske Jøder »Smauser i gemen kaldet« vides netop i det 17. Aarhundrede at have givet sig af hermed, og i det 18. Aarhundrede er den fredericianske Tobakshandel for en stor Del paa jødiske Hænder.

Johan Linnemann havde i 1731 indført 500 Pund hollandske Tobaksblade fra Flensborg og 10039 Pund Tobaksblade fra fredericianske Plantager, til Gengæld udførte han 4500 Pund fra den anlagte Plantage »her for Byen« til Raadmand Peder Jensen i Korsør. I 1732 havde han 10000 Pund Tobak af egen og dansk Produktion og desuden 455 Pund gul og 514 Pund sort Tobak. Søren Jensen Feveile havde 585 Pund af egen Avl foruden 324 Pund fra København og 231 Pund, han havde spundet paa egen Fabrik. Hans Thiby havde

321 Pund, der var fabrikeret i smaa Ruller, 4 andre Købmænd havde større eller mindre Kvanta. Ogsaa uden for Byen havde Vejle-Tobakken et godt Ry, en stor Del af de horsensianske Købmænd købte saaledes denne Vare i Vejle. I 1732 havde blandt andet Christen Sørensen 46 Pund af Vejle Spind, og Rasmus Wolf og Christoffer Provette henholdsvis 100 og 84 Pund.

Fra Aarene 1741—43 har vi en Opgørelse over den samlede Avl: 5 Borgere havde i 1741 tilsammen avlet 1696 Pund, i 1742: 1042 og i 1743: 1346 Pund. Størstedelen heraf blev solgt til Linnemann, som dog ikke selv paa dette Tidspunkt synes at have avlet noget.²⁷⁾

SKIBSFARTEN

Mange Købmænd var ofte deres egne Redere. Antallet paa Baade og Skibe blev dog aldrig stort i Vejle. I 1610—11 blev flere Vejleskibe benyttet af Lensmanden i Kolding til Krigstransport fra Kiel og Skaane, saaledes Thomas Jensens Skib paa 8 Læster, Thomas Iversens paa 15 Læster, Thomas Thuesens paa 28 Læster, og endelig et Skib paa 12 Læster, tilhørende Snedker Laurids Lauridsen og Jørgen Hansen. I 1633 eller 34 fandtes endnu 2 Skuder og 1 lille Baad. I Toldregnskabet fra 1654 ser vi nævnt 2 Skibe, som tilhørte Mads Bredal og Anders Jensen, som begge var Købmænd i Byen. Endnu omkring 1660 var der to Baade i Byen, og i de følgende Aar blev man staaende ved dette Antal.

I 1681 nævnes en Galiot paa 8 Læster, tilhørende Købmand Nis Jepsen, og en Skude, ogsaa paa 8 Læster, tilhørende Peder Busch, denne sidste gik dog til ved Danzig i 1685. Der var nu kun en Galiot tilbage, og i den havde Købmændene Klaus Svane og Jens Bertelsen Dons i 1687 en Halvpart, men den forsvandt, enten

den nu blev solgt eller gik tabt. 1688 fandtes der intet Skib i Byen, medens der som før nævnt var 9 i Fredericia, 7 i Kolding og 16 i Horsens. I 1691 og 1731 nævnes dog atter et enkelt Skib, men i 1735 siges der slet intet at være, undtagen for saa vidt Johan Linne-mann havde Andel i et Flensborg-Skib.

Grunden til, at Byen saaledes mistede sine Skibe, laa selvfølgelig først og fremmest i Handelens Aftagen. Foruden Forbudet fra 1682 mod Sejlads til fremmede Lande har de daarlige Besejlings- og Havneforhold dog sikkert ogsaa været medvirkende hertil. Skibene maatte som oftest ankre op $\frac{1}{2}$ Mil fra Byen, saa at Varerne maatte føres ind i smaa Fiskerbaade.

Naar man saaledes ikke selv havde Skibe, var man nødt til at chartre andre Byers. I Toldregnskabet fra 1654 nævnes en 3—4 forskellige Skuder, som var blevet benyttet til Eksporten, en fra Horsens, en fra Sønderborg og en fra Halland.

I 1735 nævnes det, at Borgerne almindeligvis fragtede smaa Jagter i Fredericia eller Horsens, eller ogsaa en lille Jagt fra Tirsbæk, som tilhørte den daværende Ejer Niels Linde. At man saaledes maatte leje i fremmede Byer gav Anledning til et lille Sammenstød med Tolderen, saaledes klagede Knud Jørgensen paa egne og Medinteressanters Vegne i 1678 over, at denne tog udenlandsk Told af de haderslevske Skibe, som de havde fragtet, trods det at de havde faaet Bevilling af Kongen paa, at Skibene i saadanne Tilfælde skulde regnes for indenlandske. De fik Medhold hos Myndighederne, og Lorends Stielmacher maatte tilbagebetale den opkrævede Told.²⁸⁾

Fra 1690, 1700 og 1731 har vi fuldstændige Oplysninger om hvilke Baade, der har anløbet Toldstedet, og hvilke Havne de har været hjemmehørende i; Ta-

bellen paa Side 104 vil nærmere belyse dette og andre Forhold.

Hvis Tabellens Opgivelser fra 1690 og 1700, der bygger paa Ekstrakter, er rigtige, har Trafikken paa Byen været stadig stigende: 22 Skibe i 1690, 23 i 1700 og 60 i 1731; vigtigere er det dog, at den samlede Tonnage ogsaa er steget om end ikke helt i samme Grad. Stigningen synes dog mindre at skyldes en Forøgelse af Vareudførslen og -indførslen end den Omlægning af Handelen, der tidligere er omtalt.

I ældre Tid var Skibene som Regel lastede baade paa Hen- og Hjemfarten; i det 18. Aarhundrede gik de ofte i Ballast den ene Vej, saaledes alle Skibene til Lübeck og Flensborg.

Tabellen viser med al ønskelig Evidens, at Skibsfarten paa de mindre Byer udelukkende var i Hænderne paa Rigets egne Indbyggere (hvortil regnes Nordmænd og Slesvigere), idet intet Skib fra noget fremmed Land i disse Aar har været inde i Havnen. Det samme gælder ogsaa i 1654, dog kun for den udenrigske Handels Vedkommende, idet vi savner Oplysninger om Trafikken mellem Provinserne, men det er jo næppe sandsynligt, at udenlandske Skibe har været engageret her. I 1620 derimod havde en Wismar Skipper 2 Gange været inde i Havnen.

Forholdene i Byen var smaa, og de Ladninger, den enkelte Købmand kunde sende af Sted, var ikke ret store. Derfor har et Skib altid Ladning med fra flere Købmænd — almindeligvis en 4—5 Stykker — naar det sendes af Sted til Lübeck og Norge eller kom hjem derfra; paa den Maade fordeltes Risikoen for den enkelte, alt blev ikke sat paa et Bræt.

Med Datidens primitive og smaa Baade var Sejlads selvfølgelig farlig om Vinteren, naar Uvejret hærgede

		Vejle	København	Stege	Haderslev	Tuno	Nakskov	Kalundborg	Sønderborg	Fredericia	Aarhus	Horsens	Bogense	Samsø	Odense	Kolding	Aalborg	Stubbekøbing	Kerteminde	Korsør	Flensborg	Norge	Lübeck	Samlet Drægtighed i Læster	Gen-nemsn. Drægtighed i Læster	Samlet Antal	
Antal efter Hjemhørshavn	1690	5	3	1	2	1	2	1	1	1	1	1	3													22	
	1700		6		2			4	1	1	1	1	4	3													23
	1731	2	5				2	13	2	4	5	7	3	1		3			2		7	4				60	
Drægtighed efter Hjemhørshavn	1690	80	42	5	1	2 $\frac{1}{2}$	5	13	3	9	10	12	1 $\frac{1}{2}$												184	8,36	
	1700		157		30			46	7	30	7	1 $\frac{1}{2}$	2	29											309 $\frac{1}{2}$	13,46	
	1731	26	91				13	42 $\frac{1}{2}$	21	27	24	66	1 $\frac{1}{2}$	2 $\frac{1}{2}$	30			2		26	52			424 $\frac{1}{2}$	7,75		
Antal efter Afløbshavn..	1731		6				2	13	2	2	6	3	3		1	1			2		7	8	4			60	
Antal efter Bestemmelseshavn	1731		10				3	14	1	1	4	4	3		1		1	1	2	1	7	6	1			60	
Drægtighed i Læster efter Afløbshavn	1731		98 $\frac{1}{2}$				13	42 $\frac{1}{2}$	21	3 $\frac{1}{2}$	26 $\frac{1}{2}$	15 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{1}{2}$		2 $\frac{1}{2}$	15			2		42	107	34	424 $\frac{1}{2}$	7,75		
Drægtighed i Læster eft. Bestemmelseshavn.	1731		144 $\frac{1}{2}$				21	60 $\frac{1}{2}$	8	3	8 $\frac{1}{2}$	43 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{1}{2}$		3		6	2 $\frac{1}{2}$	2	4	29 $\frac{1}{2}$	74	13	424 $\frac{1}{2}$	7,75		
Antal ballastede Skibe efter Afløbshavn	1731		4					13	1	1	2	1			1	1			1							25	
Antal ballastede Skibe eft. Bestemmelseshavn.	1731						3	1	1	1	2	4	3								7	2	1			25	
Drægtighed af ballastede Skibe efter Afløbshavn	1731		59					42 $\frac{1}{2}$	13	3	16	6			2 $\frac{1}{2}$	15			1						158	% af saml. Drægt. 37,25	
Drægtigh. af ballast. Skibe eft. Bestemmelseshavn.	1731						21	18	8	3	1	43 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{1}{2}$								29 $\frac{1}{2}$	19	13	157 $\frac{1}{2}$	37,10		

Kysterne, eller Isen bandt Havnene; i Januar og Februar sejlede man som Regel ikke; i Marts begyndte de dristigste at vise sig; Tallene fra 1731 ser saaledes ud: Marts: 4 ud- og indgaaende Skibe; April: 8; Maj: 14; Juni: 21; Juli: 6; August: 17; September: 25; Oktober: 20; December: 6.

Kapitalforhold:

Det 17. Aarhundrede var, sammenlignet med Nutiden, kapitalfattigt, og især var den likvide Kapital meget ringe. Der var derfor heller ikke særlig stor Trang til Banker og Sparekasser.

Havde en Mand mere Kapital, end han selv havde Brug for, kunde han let laane den ud, der var Folk nok, der ønskede at laane. I 1678 hedder det i Skatte-regnskabet: »Rentepenge angaaende, findes her ikke paa denne ringe Sted nogen, som sig for fri Kapital kan lade antegne, eftersom flere paa Rente søger at optage, end man haver at udsætte.«

Det er tidligere under Omtalen af de forskellige Institutioner nævnt, at disse som Regel havde forskellige Legater, som blev anbragte hos Byens Borgere. Renten var altid for enhver Art Kapital 6 pCt., en Rentefod, som allerede var blevet slaaet fast ved Recessen af 1558, og som ogsaa fandtes i Recessen af 1643 og Kristian den Femtes Lov.

Det var især de rige Købmænd og Præsterne, som havde Kapital, der kunde laanes bort, og vi ser dem hyppigt laane Adelsmænd ret store Summer, f. Eks. havde Mads Thomsen i 1623 800 Daler til gode hos Frederik Markdanner, og Trud Bryske skyldte Mads Thomsen og Jens Bertelsen en Del Penge, hvorfor de fik Indførsel i nogle Tiender. I 1660 og de følgende Aar omtales ogsaa en Række adelige som Vejleborger-

nes Skyldnere, for at nævne nogle: Jomfru Edel Munk (50 Rdlr.), Fru Elisabeth Bryske paa Tirsbæk (15 Dlr.), Manderup Abildgaard paa Rugballegaard, Fru Helvig Arenfeldt (gift med den foregaaende), Jørgen Juul paa Agersbøl (800 Dlr.), Fru Kirstine Munk paa Boller (600 Rdlr.), og flere andre. Men ogsaa Præster, Fogeder og Borgere i andre Byer optraadte som Laantagere, men især var det dog Byens smaa Haandværkere, som laante, for paa denne Maade at skaffe sig den nødvendige Driftskapital.²⁹⁾

Blandt dem, der havde særlig store Kapitaler udlante, kan nævnes Iver Amnisbøl (470 Slettedaler, 4 Mark, 18 Skilling), Anders Jensen (465 Sldlr., 3 Mark, 9 Sk., fordelt paa 23 Obligationer, især udstedte af Haandværkere, men ogsaa af Borgere i forskellige Byer: Kerteminde, Middelfart, Nyborg, Odense, Kolding, Horsens og Ribe). Den Mand, som havde den betydeligste fri Kapital, var dog Sognepræsten Henrik Eriksen, efter hvem der blev skiftet ¹⁶/₁₁ 1660; med Renter beløb den sig til ca. 4890 Rigsdaler, en imponerende Sum dengang.

Men Vejlenserne laante ikke blot Penge ud, de laante ogsaa, hos hinanden, i fremmede Byer og vel ogsaa hos deres Forbindelser i Udlandet; dette sidste lader sig dog desværre ikke oplyse i Enkeltheder. En almindelig Maade at investere Kapital paa dengang var at fæste Tiender; det havde ogsaa den Fordel, at man paa den Maade fik mere Korn til Raadighed til Øxenstaldingen. Vejle-Borgerne synes dog ikke paa dette Omraade at have udfoldet nogen særlig stor Aktivitet. I 1629 lod Jens Bertelsen sig indføre i 3 Tiender, og i 1665 synes Peder Jakobsen Svinholt og Mads Jensen Svinholt at have fæstet Bredsten Kirke- og Kongetiende af Regnskabsprovsten Jørgen Reitzer.³⁰⁾

HAANDVÆRKET

Det er tidligere nævnt, at Haandværkerne ikke kunde blive Raadmænd og Borgmestre; de maatte nøjes med de mindre betydningsfulde Stillinger og Ombud, og hele deres Stilling var socialt set meget ringere end Købmændenes, hvilket selvfølgelig skyldtes deres ringere Indtægter.

Ligesom Købmændene hævdede udelukkende Ret til at handle, ikke blot i Byen, men ogsaa i Omegnen, saaledes hævdede Byernes Haandværkere, at kun de havde Lov til at drive Haandværk, kun de for Bonden ganske uundværlige Haandværkere som Grovsmede, Tømrere, Bødkere, Hjulere, Murere, Skindere, Vævere, Skræddere, som syede Vadmel, og Skomagerne, som syede Bøndersko, maatte bo i Landsbyerne; de andre skulde flytte til Byerne. En Bestemmelse herom findes allerede i den københavnske Reces fra 1537 og derefter i de følgende Recesser og i Kristian den Femtes Danske Lov, ligesom det var blevet slaaet fast ved de Privilegier, som den ¹⁴/₆ 1661 blev givet Borgerskabet.

En saadan Bestemmelse var naturligvis af største Betydning, og Haandværkerne kæmpede stærkt for at hindre Landhaandværkerne i at faa mere end lige, hvad der var fastslaaet i Loven. Skomagerne her i Byen havde den Bestemmelse, at ingen Lavsbroder maatte arbejde for en Landskomager, men der maa have været særlig godt med Arbejde paa Landet, thi vi ser flere Gange Lavets Medlemmer overtræde denne Bestemmelse, trods de store Bødestraffe, de derved udsatte sig for. I 1705 blev Christen Knudsen anklaget for at have arbejdet hos en Skomager paa Landet, »som de (ø: Lavsbrødrene) formoder ikke at være hans Rettighed«. Han forsvarede sig med, at han ikke havde lavet fint Arbejde, »alene Bønderarbejde, og dertil været nødig«.

I 1706 idømtes en Mand en Bøde, fordi han havde taget Arbejde hos en Bondeskomager, selvom han godt kunde faa Arbejde i Lavet, medens en anden dømmes, fordi han havde barket for sin Svoger i Ørum. Samme Aar vedtoges det, at hvis nogen i Fremtiden tog Arbejde hos en Landsbyskomager, skulde han som en Skælm forvises af Lavet eller ogsaa gøre Brødrene »nogen Bevilling«. En Byskomager maatte paa den anden Side heller ikke antage en Landskomager til at arbejde for sig.

En Mand, som Vejle-Skomagerne især havde set sig gale paa, var Thomas Pedersen i Tyvkær. Allerede i 1705 blev en Mand i Vejle dømt, fordi han havde taget Arbejde hos ham. I 1716 skred man til Proces mod ham; nu skulde han rammes. Oldermændene lod ham den $\frac{17}{3}$ stævne, fordi han øvede Haandværk paa Landet »og gør Indpas Næringen at borttage«, og allerede tidligere havde han af Amtmanden faaet Tilhold om ikke fortsat at arbejde med Svende og Drengene, hvilket kunde være Vejle-Lavet til Hinder i deres Næring. Det blev denne Front, Vejle-Skomagerne førte Kampen paa, de hævdede, at han ifølge Loven ikke havde Ret til at have Svende og Drengene til Arbejdet. Thomas Pedersen, der boede i det kongelige Rytterdistrikt og havde fæstet en af Kronens Gaarde, gik skarpt herimod. Han havde nu boet i Smidstrup i 24 Aar, og aldrig havde nogen Skomager fra de 3 Byer klaget over ham, der boede 2 Mil fra en hvilken som helst Købstad. Han havde ikke paa utilbørlig Vis skadet Vejle-Skomagerne, hverken paa Markeder, ved Torvekøb eller ved at arbejde paa Herregaardene og for Rangspersoner. Dommen gik Vejle-Mændene imod, Loven forbød ikke Landsbyskomagerne at holde Drengene og Svende, Thomas Pedersen frikendtes.⁸¹⁾

Men Bestemmelserne om Landhaandværkerne gjorde selvfølgelig, at Borgerne ogsaa fik en Del Arbejde uden for Byen, saa meget desto mere, som der ikke, selv inden for de tilladte Haandværksgrene, synes at have været ret mange Haandværkere paa Landet. Kirkeregnskaberne fra Landsbyerne i Nærheden af Vejle omtaler ofte Haandværkerne herfra; f. Eks. Murere og Glarmestre i Hornstrup og Sindbjerg i 1616 og 1619; men paa den anden Side var de andre Købstæder ogsaa paa dette Omraade slemme Konkurrenter, vi træffer flere Gange Folk fra Ribe og Horsens, f. Eks. i Sindbjerg og Øster-Snede; især Ribe synes at have været farlig.

Antallet af Haandværkere.

Desværre har vi ikke absolut paalidelige Oplysninger om Antallet af de forskellige Haandværkere paa denne Tid, men Matriklen fra 1662 giver os dog et Indtryk deraf, medens Skatteregnskaberne derimod ikke er særligt paalidelige, da de ikke altid angiver Stillingen. I 1662 nævnes der 2 Bundtmagere, 1 Feldbereder, 6 Skomagere, 4 Glarmestre, 1 Tømrer, 2 Snedkere, 1 Bartskeer, 1 Murer, 1 Bøssemager, 1 Snorer, 1 Guldsmed, 1 Kandestøber, 2 Grovsmede, 2 Kleinsmede, 3 Vognmænd, 2 Skræddere, 1 Rebslager, 2 Hattemagere, 2 Bagere og 1 Sadelmager.

Disse Tal er sikkert alt for smaa, da kun de, der havde særlig Gaard eller Hus, er nævnt; i Skomagernes Lavprotokol nævnes i 1661 10 Skomagere, og i 1668 nævnes i Tingbogen 2 Guldsmede, ligesom ogsaa Antallet af Fiskere synes at have været større. I Konsumtionsregnskaberne 1698 nævnes desuden 2 Drejere og 2 Farvere. I 1735 var Tallene saaledes: 2 Bartskeerere, 5 Smede, 1 Guldsmed, 13 Skomagere, 7 Skræddere, 2 Feldberedere, 2 Bødkere, 2 Pottemagere, 10

Handskemagere, 8 Rokkedrejere, 3 Bagere, 10 Vognmænd, 6 Fiskere, 4 Slagtere, 3 Snedkere, 2 Rebslagere, 2 Sadelmagere, 1 Hattemager, 1 Murer, 1 Hjuler, 1 Glarmester. Der havde tidligere sikkert været endnu flere Haandværkere, i 1617 var der saaledes mindst 9 Smede, 6 Snedkere, 7 Skræddere og 7 Remsnidere.

Lavsorganisationen.

Allerede langt tilbage i Middelalderen møder vi Lavsorganisationen i Danmark. Haandværkere af samme Fag sluttede sig sammen, selvfølgelig især af faglige Hensyn, for at kontrollere Priser, Varernes Kvalitet o. s. v. Ofte, naar der ikke var Haandværkere nok i en Branche, kunde flere Fag være sammen-sluttede i et Lav. Allerede Kristian den Anden var uvenlig stemt mod Lavene, og Frederik den Første fortsatte hans Politik, idet han i 1526 ophævede dem, enhver, der var kvalificeret, kunde nedsætte sig som Mester mod at betale en rhinsk Gylden. Men dette Slag mod Lavene synes ikke at have baaret Frugt; gennem hele det 16. Aarhundrede blomstrede de livlig rundt om. Som nævnt var ogsaa Kristian den Fjerde imod dem og forbød dem helt i 1613; men 1621 blev de atter tilladte, omend under lidt andre Former.

Den ældre Enevælde holdt i det store og hele paa Lavene, selvom den hævdede sin Ret til at kontrollere dem og yde Indflydelse paa deres almindelige Ordning. Den mest betydningsfulde Forordning herom kom ²³/₁₂ 1681; den greb især ind overfor de store Udgifter til Gæstebud og Drikkelag, som den vordende Svend og Mester maatte traktere Lavsbrødrene med, ligesom den ogsaa fastslog, at man ikke behøvede at have rejst for at blive Mester. Særlig betydningsfuld er Bestemmelsen om, at Mestrene ingen

Sammenkomster maa have uden Magistratens Tilladelse, og at en Øvrighedsperson skal være til Stede ved disse, ligesom der skal skrives et Referat af, hvad der foregaar, og Oldermændene skal aflægge Ed til Magistraten. Det forbydes at begrænse Svendenes Antal og fastslaaes, at hver Mester skal have en Dreng. Fastsættelse af Priser maa ikke finde Sted, og ingen skal være forpligtet til at følge Lig. Som man vil se, var det en Forordning af den største Rækkevidde, vi skal senere komme tilbage til den under Omtalen af Vejle Skomagerlav.³²⁾

I 1735 fandtes der 5 Haandværkerlav her i Byen, nemlig: Vognmands-, Skomager-, Skrædder-, Smede- og Handskemagerlavet. 1661 var det blevet forordnet, at der i hver By skulde være et Slagterlav, men da der ikke paa dette Tidspunkt kan antages at have været nogen Slagter i Byen, har det jo ikke faaet meget Betydning.

Der synes ogsaa at have været et Feldberederlav i Byen; thi i 1660 i Skiftebrevet efter Feldberederen Niels Mogensen siges, at Hans Glarmester og Gregers Simensen fordrede Regnskab for Oldermændsbestillingen i 2 Aar. Broderen Peder Mogensen svarede dertil, at han ikke kendte noget til et saadant Regnskab, men at det maaske kunde være bortkommet i Krigens Tid. At den ene af de Mænd, der fordrede Regnskabet, synes at have været Glarmester, kunde tyde paa, at der har været et fælles Lav for de to Haandværk, saadanne Fælleslav var meget almindelige andre Steder. Af et Brev fra 1736 fremgaar det, at Feldberederne i Vejle skulde indskrive sig i Lavet i København og betale 4 Rdlr. i Indskrivningspenge, foruden 4 Mark aarlig. Først naar de mødte med Bevis paa, at de havde gjort dette, maatte de faa Borgerskab.

Det kan nævnes, at en eller flere af Feldberederne lejede Byens Stampemølle, som laa paa Løget Mark; i 1639 betaltes der 8 Slettedaler i Indfæstning for den.

Vognmandslavet.

Et af de betydeligste Lav var sikkert Vognmandslavet. Byen laa jo saaledes, at der ret ofte kom rejsende igennem.

Ved Forordningen $\frac{7}{5}$ 1661 blev det fastslaaet, at der af Hensyn til Afgifterne til Staten skulde oprettes et Vognmandslav i alle Byer, og Oldemanden skulde have en »Rulle Registeris« over alle Vognmændene, som skulde køre efter Tur. De rejsende skulde til Staten betale 4 Skilling af hver Vogn, og Vognmændene 4 Skilling for hver Mil; oprindeligt maatte de kun køre til nærmeste Købstad, men denne Bestemmelse faldt bort Aaret efter. Betalingen var 24 Sk. om Sommeren og 36 Sk. om Vinteren pr. Mil.

I 1681 siger Klaus Svane i Propositionerne til Børgereskabet: »Vognmændene, nemlig 10, at ordinere her i Staden efter kongelig Majestæts Forordning af Dato København 17. November Anno 1680,« og sammesteds siges, at de i Tilfælde af Brand sammen med de øvrige Borgere, der havde Vogn, burde være rede til at køre Vand til Brandstedet og have Tønder og Kar, ligesom Tømmermændene skulde møde med deres Økser.

Det synes dog tvivlsomt, om der paa dette Tidspunkt har været 10 virkelige Vognmænd, i 1662 nævnes 3, i 1711 5 og i 1735 10.

Det var ofte, at andre Borgere ogsaa gav sig af med at køre for Folk, og hvis de medregnes, kommer Tallet noget højere op.

Ogsaa Bønderne kørte ofte for de rejsende; i 1678 klagede Borgerne over denne Konkurrence, de ønskede

at faa lige »Frihed med Borgerne i Kolding, nemlig at de rejsende, hvis Passage der igennem falder, skal Borgernes Heste og Vogne der fra Byen leje«. Kanceliet stillede sig dog afvisende: »... ingen med Rette kan formenes at betjene sig enten af Borger- eller Bøndervogne, saaledes som det den rejsende bedst og bekvemmeligst kan tilpas komme.«³³).

Om Antallet af Ægter faar vi lidt Oplysning i Konsumtionsregnskaberne; i 1698 blev der ialt kørt 124, langt de fleste er til de tre Nabobyer, Afgiften til Horsens og Kolding var 1 Mark (4 Mil), til Fredericia 12 Sk. (3 Mil), men der findes ogsaa enkelte længere Ægter som til Holstebro, Varde og Ribe. Den samlede Indtægt af Milepengene var 18 Rdlr. 10 Sk., hvilket skulde give en samlet Kørelængde paa 434 Mil; hertil kom de »fremmede Milepenge«, som var blevet betalt 19 Gange med ialt 2 Rdlr. 4 Mark 8 Sk.; man havde akkorderet med Jøderne i Fredericia om deres Vognægter, de havde betalt 5 Rdlr. 2 Mark.

Skomagerlavet.

Om de enkelte Lavs Organisation véd vi saa at sige intet, undtagen for Skomagernes Vedkommende. Men den indbyrdes Forskel mellem Lavene har sikkert ikke været ret stor, og den følgende Fremstilling af Forholdene inden for Skomagerlavet har utvivlsomt i det væsentligste ogsaa Gyldighed for de øvrige Lav.

Den ¹⁰/₄ 1637 indgik Oldemanden i Skomagerlavet Jens Sørensen Holst og 12 andre Skomagere »denne efterfølgende Vide og Vedtægt, at skal urykkeligt efterkommes« »eftersom os er af Borgmester og Raad efter kongelige Majestæts Forordning bevilget og samgjort, hvorledes ved vort Haandværk her efter skal forholdes. . . .« Naar denne Overenskomst ikke kaldes

en Skraa, men en Vide og Vedtægt, hænger det sammen med, at Skraaerne var forbudt efter Forordningen af 1613, medens det derimod ved Forordningen af 1621 var blevet tilladt at forfatte visse Vilkaar, som skulde være bindende for alle Mestre og Svende. Resultatet blev selvfølgelig det samme, og det er faktisk en Skraa, vi her staar overfor, i hele sit Indhold lig de Skraaer, der kendes andetsteds fra.

Det maa anses for givet, at Skomagerne har haft en Skraa før 1613, nu genopstod den bare under et andet Navn og i lidt modificeret Skikkelse; noget andet er, om ikke den gamle Skraa er vedblevet at være i Kraft — om ikke officielt saa dog faktisk. — Flere Gange siges det i Lavsbogen, at der skal bødes efter Skraaen, ligesom Lavsskrinet med Skraaen omtales. 1653 omtales »Skraaen forseglet af Borgmester og Raad«. Henvisningerne til Artikler i Skraaen passer ikke paa Artiklerne i Viden. I Artikel 18 tales om Skraaen og denne Vide og Vedtægt. Undertiden vedtog Lavets Medlemmer Forandringer eller Tilføjelser til Viden.

^{11/4} 1681 var Skomagerne for Retten og anmodede Øvrigheden om at samtykke »og konfirmere deres Lavsskraa og Vedtægt i Skomagerlavet, som de tilforn af gammel Tid og Sædvane har haft«. Da der intet unyttigt fandtes i Skraaen, blev denne og Lavet konfirmeret efter den kgl. Forordning. Her tales altsaa om baade en Skraa og Vedtægt, og hvor der i Videns Artikel 18 tales om Skraaen og denne Vide og Vedtægt, siges her denne Skraa og Vedtægt. Naar det i Viden siges, at der bødes efter Skraaen, angives her ogsaa Værdien, og en enkelt Gang er Udtrykket faldet helt bort. Alt dette synes at tyde paa, at Skraa og Vide her er blevet til et; nogle af de nye Bestemmelser er sikkert optagne fra Skraaen.

Visse af de mere almindelige Bestemmelser er af samme Indhold som de tilsvarende i Købmændenes Skraa, men ligefrem Verbaloverensstemmelse findes ikke, og det er næppe sandsynligt, at den ene har laant fra den anden.

Byens Overklasse kontrollerede Lavene gennem Magistraten. Vi har set, at Vedtægten og Skraaen blev anerkendt af Borgmestrene og Raadet. Og Haandværkerne skulde, inden de blev optaget i Lavet, have disses Samtykke dertil, ligesom de ogsaa skulde have Borgerskab. Det var ofte temmelig mange, der paa een Gang tog Borgerskab; 1663, »der Snapsraadshus holdtes«, ikke mindre end 19 Personer.

I 1653, da en Mand ikke vilde møde i Lavet, stævnedes han for Borgmesteren, » . . . hvor han selv sagde, at han ikke begærede at være i Lavet mere, hvortil Borgmesteren svarede, at efterdi han ikke selv begærer det, vidste han ikke heller noget at gøre derudi. . . . «

Borgmesteren vilde ikke her bøje sig for Skomagernes Krav og gaa med til at tvinge Haandværkerne ind i Lavet, han optraadte som Modstander af hele Lavsvæsnets Tvang og Snæverhed.

Øvrigheden havde ogsaa faaet visse Privilegier af Lavets Medlemmer. Borgmestrene, Raadet og Sognepræsten (senere ogsaa Bisidderen) var saaledes de eneste, der selv maatte levere de Huder og Skind, hvoraf Støvlerne skulde syes.

Almindeligvis udøvedes Øvrighedens Kontrol derigennem, at en af Magistratspersonerne som Bisidder overværede Forhandlingerne; det var vist egentlig hans Opgave at repræsentere Retten, i 1683 hedder det saaledes, at Lavet lover at være ham lydige paa Rettens Vegne, og 1688 siges det, at han overværede Mødet paa Rettens Vegne. Retsvæsnets Repræsentant i Byen var

først og fremmest Byfogden, og det var ogsaa som Regel denne eller Byskriveren, der var Bisidder, selv om der dog synes at have været visse Undtagelser fra denne Regel.

Om hvordan Bisidderen Klaus Svane greb ind, da Skomagerne nægtede at arbejde for Fiskerne, er der tidligere talt.

Det synes, i hvert Tilfælde senere, at være Bisidderen, der førte Lavsprotokollen, det var jo ogsaa slaaet fast i 1681, at der skulde føres en Slags Forhandlingsprotokol.

I flere Tilfælde holdtes Lavets Forsamlinger hos Bisidderen.

Denne kunde selvfølgelig ikke gøre sit Arbejde gratis. Da Byskriveren Hans Hansen i 1680 efter Lavets Anmodning overtog Hvervet, lovede Brødrene ham i rede Penge det Aar 2 Dlr.; »saa som det er meget slette Tidens Tilstand, men vil Gud vi lever, og Herren sparer os med Førlighed og Fred, skal han nyde sin Formands Rettighed«. Da Klaus Svane i 1688 blev Bisidder, blev der ogsaa lovet ham 2 Dlr. aarlig, foruden et Par Sko, naar nogen indskreves i Lavet. Ogsaa selve Lavet gav sommetider Bisidderen Sko, saaledes fik Søren Pedersen et Par i 1660, og Oldermænden skulde endda lave dem.

Af Lavets andre Embedsmænd var Oldermænden den vigtigste; han valgtes een Gang om Aaret og skulde efter Bestemmelsen oplægge en Tønde Øl, naar han var blevet valgt. Skraaen eller Viden blev overleveret ham, og Lavet havde almindeligvis til Huse hos ham, hvor Lavets Lade og andet Inventar da som Regel ogsaa fandtes. Han skulde tiltræde anden Paaskedag, selvom han godt kunde blive designeret tidligere, i 1648 saaledes allerede tredie Juledag. Senere fandt Lavets Flyt-

ning og den nye Oldermands Tiltræden almindeligvis Sted fjerde Pinsedag. Han havde den højeste Myndighed indenfor Lavet, traf Afgørelse om Lavets Sammenkomster, ledede disse, bestemte, naar der skulde brydes op, og aflagde Regnskab for, hvad der var oppebaaret af Ligklædet og paa anden Maade. Sammen med to Lavsbrødre havde han Domsmyndighed i Lavsanliggender, afgjorde Bødernes Størrelse og lignende.

Af andre Embedsmænd nævnes Skorsmanden. I andre Byer skulde han opkræve Bøderne, men her synes dette at være Oldermændens Pligt; i 1647 nævnes det, at en Mand ikke var mødt trods en Advarsel fra Skorsmanden. Om han ogsaa skulde meddele Medlemmerne, naar Møderne fandt Sted, ses ikke klart; i 1693 siges det om 2 samtidigt optagne Medlemmer, at de begge skal være ligegode, naar Lavet skal tilsiges; dette Hverv synes altsaa at have paahvilet de sidst optagne Lavsbrødre.

Endelig kan nævnes Skafferne, som ved Møderne skulde sørge for Beværtningen.

Om rent faglige Forhold var der selvfølgelig en Del Bestemmelser i Viden og Skraaen, men mere Oplysning faar vi dog gennem Lavsbogen. Lavsbrødrene maatte ikke sy Sko eller Støvler for Borgerskabet eller Fiskerne af det Læder eller de Huder, som tilhørte disse, men kun af det, som tilhørte Lavsbrødrene selv; som nævnt gjaldt denne Bestemmelse dog ikke for Borgmester, Raad, Bisidder og Sognepræst; noget andet er, at den ganske givet ikke blev overholdt. I 1700 anklages en Mand for at være gaaet en anden i Næringen ved i Fiskergade at have syet 2 Huder til Fiskerstøvler; han frikendtes dog, da den, der først havde været talt med om Arbejdet, ikke havde kun-

net gøre det. Men at det overhovedet var forbudt at udføre den Slags Arbejde, omtales ikke.

Brødrene maatte heller ikke for Borgerne eller udenbys Folk barke eller lade barke Huder og saa sy disse til Sko. Denne Bestemmelse fandtes i Skraaen, men ikke i Viden, den blev dog slaaet fast i 1642 ved almindelig Vedtagelse af alle Brødrene og findes optaget i Skraaen fra 1681; og den ansaas for meget vigtig, der skulde aflægges Ed paa at overholde den, og hvis Bøderne for Overtrædelse ikke blev betalt med det samme, kunde der straks pantes for dem. For at hindre Borgerne i selv at lave deres Sko, var det forbudt at udlaane Værktøj, Læster og lignende til dem.

Det er tidligere nævnt, at man vilde tvinge Byens Borgere til at købe deres Sko hos Lavets Medlemmer, at man ligefrem forsøgte en Boykot over for de genstridige, og at det var forbudt at arbejde hos Landsby-skomagerne, som man i det hele taget søgte at komme til Livs.

Ogsaa overfor Kollegerne gennemførtes Lavstvangen. Vi saa før, at man i 1653 stævnedede en genstridig for Borgmesteren, som dog ikke vilde gaa med til at tvinge ham ind i Lavet. Skomagerne mente, at det var mod deres Skraa, og den følgende Dag sendte de to Mænd til ham for at forbyde hans Svend at arbejde længere hos ham, ligesom det overhovedet blev forbudt Manden at arbejde i Byen, hvis han ikke vilde have, at Arbejdet skulde være forbrudt til Kongen, Lavet og Hospitalet. 1656 blev en Mand idømt 5 Sk. i Bøde for at have svoret 5 Gange om Guds Død. Han blev gal og vilde ikke betale, ja, han vilde ikke mere komme i deres Lav. Det kom ham dyrt at staa; thi $\frac{1}{2}$ Td. Øl maatte han derfor oplægge.

Paa den anden Side kendes der ogsaa Eksempler paa Eksklusion af Lavet, saaledes i 1655 paa Grund af Gæld og haanlige og bespottelige Ord; en anden Gang trues en Broder med at skulle fæste Lavet igen, hvis han atter benyttede Ukvemsord. Vilde en Broder ikke betale de paabudte Bøder, kunde han ogsaa forvises af Lavet.

Alt dette viser med Tydelighed Lavets Politik. Hvis ikke de forskellige Bestræbelser i mange Tilfælde var blevet standset af Myndighederne eller Retten, vilde man faktisk have kunnet gennemføre et fuldstændigt Monopol og bestemme Priserne. Administrationen saa selvfølgelig med megen Uvilje paa disse Bestræbelser, som var den egentlige Aarsag til de forskellige Forbud og Indskrænkninger i Lavenes Magt.

I 1681 findes optaget en Bestemmelse om, at man ikke maatte sætte Priserne højere, end billigt var, og hvis nogen handlede herimod, skulde han staa til Rette for Bisidderne og Oldermænden og bøde den obligate $\frac{1}{2}$ Td. Øl. At man overhovedet havde indsat en saadan Artikel, tyder jo stærkt paa, at der virkelig fandt Misbrug af Magtstillingen Sted.

Hvis en Mand havde paataget sig et Arbejde, skulde han ogsaa levere det til den bestemte Tid, eller ogsaa miste den halve Arbejds løn, ligesom ogsaa Fæstepengene, der betaltes, naar et Arbejde blev bestilt; hertil kom endda en Bøde paa $\frac{1}{2}$ Td. Øl.

En anden Bestemmelse (ogsaa fra 1681), som ligeledes maa siges at være til Gavn for Kunderne, var, at en Mester ikke, naar Byens Indbyggere behøvede hans Arbejde, maatte rejse andetsteds hen og slaa sig ned. Naar Haandværkernes Antal blev for lille, var der naturligvis større Fare for en Prisstigning; derfor Bestemmelsen.

Ikke blot udadtil, men ogsaa indadtil, førtes der Kontrol. Den ene Broder maatte ikke gaa den anden i Næringen; saaledes dømtes Mads Pedersen i 1700 til at give en Rdlr. i Bøde, fordi han havde købt 2 Huder af Jens Andersen, som allerede tidligere havde solgt dem til Johan Madsen, der havde givet ham 14 Sk. paa Købet. I 1688 var Johan Madsen selv blevet dømt, fordi han havde taget noget Arbejde fra Gregers Tygesen, der først havde faaet Bestilling paa det og endda havde faaet en Rdlr. paa Haanden.

Naar en Mand havde fæstet en Svend, maatte hans Kollega selvfølgelig ikke lokke denne til at forlade sin Plads, før Fæstetiden (vistnok almindeligvis $\frac{1}{2}$ Aar) var udløbet. Da Svenden Jørgen Lassen af Anders Hansen var blevet lokket fra en anden Mester, dømtes han til ikke at maatte arbejde i Byen i 2 Aar, medens Anders Hansen dømtes efter Skraaens Indhold.

Og noget lignende gjaldt for Drengene. I 1645 var en Læredreng fra Kolding løbet af Læren og blevet antaget af en Vejle Mester; denne dømtes til ikke mere at maatte have Læredreng. Da en Vejle Lærling samme Aar var løbet af sin Plads, medens Mester og Kone var i Kirke, dømtes Drengen til i 2 Aar ikke at maatte tjene nogen Vejle Mester.

Hvad angaar Optagelse i Lavet, var der visse Betingelser, der skulde opfyldes. Den vordende Mester skulde være anerkendt af Øvrigheden, have løst Borgerskab og kunne fremvise sit Lærebrev; endelig skulde Brødrene afgøre, om han var kvalificeret til Optagelse. Det var almindeligvis en Regel, at de nye Medlemmer skulde være ægtefødte; nogen saadan Bestemmelse kendes ikke fra Vejle; men det har sikkert været Skik, det siges saaledes engang udtrykkeligt om et nyt Medlem, at han var det.

Vi finder ofte rundt om i Landet sluttede Lav, hvor der var lukket af for Tilgangen; noget saadant kendes ikke her i Byen; men alene det, at Lavet selv bestemte, hvem det vilde optage, frembød jo en stor Fare, saa meget mere, som der ofte var store Udgifter forbundet med Optagelsen. Derfor satte Regeringen ind paa dette Punkt, i Forordningen af 1681 blev det saaledes fastslaaet, hvad de nye Medlemmer skulde betale, at de ikke behøvede at have rejst for at blive Mestre o. s. v. Det nye Medlem maatte betale for sin Indtræden i Lavet; da der i 1639 blev to nye Brødre optaget, maatte de hver betale 4 Speciedaler. 1666 betales der 3 Dlr., og ofte maatte der ogsaa gives 1 Par Tøfler til Bisidderen; i 1693 maatte det ene af to nye Medlemmer betale 1 Td. Øl og 4 Sldlr., medens den anden slap med 2 Sldlr. og Øllet, »formedelst han efter gammel Skik udi Lavet frier en Mesters Datter«.

Om Svendene faar vi desværre ikke ret meget at vide; de synes ikke at have været egentlige Medlemmer af Lavet, men dog at have været dettes Kontrol underkastet, saaledes blev 2 Svende i 1693 idømt Bøde, fordi de om Natten havde søgt Ølhus og var kommet i Klammeri med nogle Officerer. Mestrene lovede at være »gode« for Bøden. Antallet af Svende var ikke stort; i 1710 nævnes ialt 3 Skomagersvende, deres Løn var 4 Slettedaler halvaarligt, ikke saa meget som Tjenestekarlene almindeligvis fik; men Svendene havde sikkert ogsaa smaa Bifortjenester, Drikkepenge og lignende.

Læredrengenes Stilling er bedre kendt. Deres Antal synes at have været slet ikke saa ringe. De kom ofte udenbys fra, i mange Tilfælde fra Landet. Læretiden varierede meget, i nogle Tilfælde var den kun 2¹/₂ Aar, i andre kunde den gaa helt op til 10 Aar, det almindeligste synes at have været 3—4 Aar.

Naar en Dreng blev antaget, maatte der betales til Lavet, i 1642 saaledes 2 Speciedaler eller 1 Td. god Øl. Egentlig var det vel Drengen selv, der skulde betale, men det blev selvfølgelig Mesteren paa hans Vegne. Da en Dreng omkring 1680 blev optaget, lovede Mesteren at holde ham til Ære og Lære, Sko og Klæder, Uld og Linned, Øl og Mjød, og Drengen lovede at være Mester og Hustru huld og tro og ikke undløbe eller undvige, gjorde han det, forpligtede han sig til uden Lov og Dom at lade sig straffe paa Bremerholm. En enkelt Gang klagede en Mester over, at Lærlingen var tungnem, en anden Gang blev en Lærling løst fra Læren, da han ikke kunde lære Haandværket, ogsaa han maatte bøde $\frac{1}{2}$ Td. Øl.

Naar Læredrengen havde udlært, skulde Mesteren almindeligvis betale $\frac{1}{2}$ Td. Øl, og Bisidderen skulde have et Par Sko, hvilket som Regel allerede blev lovet ved Lærens Tiltrædelse. Oprindelig havde Afgifterne baade ved Lærlingens Antagelse, og naar han var færdig, været større; i 1639 gaves der saaledes 2 Slettedaler for en udlært Svend.

Disse Afgifter af den udlærte Svend var sikkert stridende mod Forordningen af 1681, hvor det var forbudt at tage noget af Svendene. Maaske var det derfor, at det blev Skik, at det allerede ved Antagelsen fastsattes, hvad der skulde betales ved Læretidens Udløb.

Naar Læretiden var udløbet, fik Svenden sit Lærebrev, engang siges det at opbevares i Laden, indtil det blev fordret af Svenden.

En Mængde af Skraaens Bestemmelser handlede om Sammenkomsterne, hvor man dels behandlede faglige Forhold, dels drak — mest det sidste. I 1681 blev det fastslaaet, at Oldermændene fire Gange om Aaret skulde tilsige Brødrene til Møde: første Søgnedag efter Jul, i

Paasken, paa St. Hans- og St. Mikkelsdag [$^{24}/_6$ og $^{29}/_9$], og almindeligvis blev disse Tider overholdte, selvom Mødet undertiden kunde udsættes nogle Dage; dog synes Paaskeammenkomsten allerede før 1681 at være blevet henlagt til Pinsen, ligesom der ogsaa ofte fandt Møde Sted Fastelavnssøndag. 1694 blev det vedtaget, at man kun skulde mødes 2 Gange om Aaret: Jul og Paaske; denne Bestemmelse blev dog ikke overholdt, vi ser ogsaa senere Mestrene mødes ved Fastelavnstid.

Sammenkomsterne fandt almindeligvis Sted i Oldermændens Hus, undertiden hos Bisidderen. Da man intel særligt Lavshus havde, betragtedes Oldermændens Hus som saadant, her fandtes Laden, Ligklædet og det øvrige Inventar; i 1684 nævnes 7 Bægre, 1 Kande og 1 Velkomst, Aaret efter en Sparebøsse.

Naar Brødrene var tilsagte, skulde de møde, gjorde de det ikke, skulde de alligevel være med til at betale, hvad der var drukket. Og de skulde ikke blot møde, men ogsaa møde rettidigt; Menneskene er ikke præcise, de var det heller ikke den Gang, og ofte bødedes der efter denne Paragraf.

Oldermanden bestemte ogsaa, naar man skulde bryde op; det skulde senest være Kl. 9, hvis ikke Oldermanden dispenserede fra Bestemmelsen, men saa drak enhver for egen Regning. Man maatte heller ikke forlade Lavet i Utide, eller som det hed »uden Orlov eller Afsked«.

Naar der var Sammenkomst, maatte ingen ved Ord eller Gerning gøre Lavet eller Brødrene »ulystige«. Naar Oldermanden bankede til Lyd for paa Lavets Vegne at tage Ordet, skulde Brødrene være rolige. Som man vil have set, var Bøderne meget ofte $1/2$ eller 1 Td. Øl. I Loven var det forbudt, at Bøderne erlagdes i Øl, og at der blev drukket i Lavshuset, men Loven fik paa

dette Omraade Lov at sove, indtil den myndige Klaus Svane i 1688 fik gennemført, at Bøderne erlagdes i Penge. Naar der blev oplagt 1 Td. Øl, skulde Skafferen eller den, som uddelte Skænken, tage Knivene fra Brødrene, naar den halve Tønde var drukket, med mindre de godvilligt vilde »forskikke Knivene fra sig«. Men selvfølgelig skulde man ogsaa opføre sig ordentligt uden for Møderne, man maatte ikke bande og sværge, ikke staa paa Gader og Stræder og gøre sin Lavsbroder Skade, ikke overfalde ham med utilbørlig Skænk, Ord, Ære og Lempe anrørende«. Som man vil se, har disse Bestemmelser og de følgende stor Lighed med dem, vi mødte i Købmændenes Lavsskraa.

Var en Lavsbroder død, skulde alle Brødrene og deres Hustruer følge ham til Graven; ved Forordningen af 1681 blev det dog forbudt at tvinge Medlemmerne hertil; om det overholdtes, vides ikke. Var en Lavsbroder, hans Hustru eller Børn saa fattige, at deres Efterladte ikke formaaede at faa dem i Jorden, skulde Lavet afholde Udgifterne, og havde det ikke Penge nok, skulde Brødrene betale derfor af deres private Midler.³⁴⁾

Daglønnere.

Haandværkerne og Handelsmændene udgjorde Byens Borgere i snævrere Forstand, men under dem i social og økonomisk Henseende kommer de helt besiddelsesløse; Proletariatet vilde vi kalde dem. Dette var dog af en anden Art end nutildags: en virkelig Arbejderstand fandtes ikke, Svendene, som jo nærmest svarer til Nutidens Industriarbejdere, var ringe i Antal, og selvom deres Stilling maaske ikke var god, havde de næsten alle Udsigten til en Dag selv at kunne etablere sig og blive Mester.

Der fandtes selvfølgelig ogsaa i Datidens Samfund Daglønnere, Folk, der levede af tilfældigt Arbejde, men de passede ikke ind i Samfundsstrukturen, i de faste Rammer for Produktionen, og man saa med meget stor Uvilje paa dem fra Regeringens Side. Der førtes en meget skarp Kontrol med disse Løsgængere eller Bønhaser, som de ogsaa kaldtes.

I 1684 hedder det i et Brev til Vejle, at Dagdrivere, Betlere og lignende, som ikke har en eller i hvert Fald 2 Husbonder, ikke maa taales. Byfogden skulde overveje, hvordan de fra Tid til anden ubemærket kunde sendes med Skib til København, »det har intet at betyde, at de ikke er saa stærke, naar Hænderne ikkun er friske; thi de kan da sidde og gøre noget«. Selvom denne Bestemmelse, som kun er en Fornyelse af ældre Forordninger, især var rettet mod Tiggere og lignende, lægger man dog Mærke til, at det fordredes, at enhver skulde have en eller 2 Husbonder. Ogsaa en Del fattige Kvinder, ofte Enker, maatte arbejde ved tilfældig Beskæftigelse, især Spinding, Klining og lignende. I 1662 var Antallet af fattige, hjælpeløse Kvinder, særlig stort, Krig og Pest havde ryddet godt op i Befolkningen, og mange havde mistet deres Forsørgere; hvad disse Enker, de helt gamle, de syge og Invaliderne, egentlig levede af, faar vi intet at vide om.

De fattige.

Antallet af helt fattige var stort; Skatteregnskaberne taler her deres uhyggelige Sprog. I 1699—1700 er der saaledes nævnt 110 Personer i Regnskabet, men de 42 heraf betalte ikke Skat; hertil kom saa 10 fattige Fiskere, der ogsaa var fritagne, og saa fandtes der endda endnu flere ikke nævnte fattige. Dette giver et meget mørkt Billede af de økonomiske Forhold i Byen paa

dette Tidspunkt, det Liv, disse fattige førte, har sikkert været usseligt.

De allerfattigste og daarligst stillede Medlemmer af Samfundet fandt Optagelse i Byens Hospital, der stammede fra Reformationstiden. I 1673 faar vi et lille Indblik i de Forhold, der her levedes under. 6 Hospitalslemmer klagede i Maj Maaned over Behandlingen: De fik hver Maaned 7 Brød, hvert paa $2\frac{1}{2}$ Skaalpund; i Stedet for Smør, Flæsk og Fisk fik de 1 Skæppe Rug, som de maatte sælge for 12 Skilling pr. Skæppe. I 2 Maaneder havde de faaet 1 Fjerdingskar Gryn, men siden Konsumtionen var kommet, havde de i Stedet kun faaet 1 Skæppe Byg og $\frac{1}{2}$ Skæppe Havre. Siden Mikkelsdag ($29/9$), da Koen blev slagtet, havde de ingen Mælk faaet. De fik kun 4 smaa Stykker røget Kød hver, og ingen Lys om Vinteren. Heller ingen Kul, men derimod et Læs Ved til 3 Uger. Hveranden Dag fik de 1 Stob Øl, ikke 1 Skilling værd. Hver Person fik $2\frac{1}{2}$ Kroppe af de Tiendelam, som indkom det foregaaende Aar. Lokalerne var, som det fremgaar af et Brev, vistnok fra 1694, heller ikke særlig gode; naar det stormede, maatte man være bange for, at den toetages Bygning skulde falde sammen, og der var saa lavt til Loftet, at man knapt kunde gaa oprejst. Nogen ligefrem luksuriøs Tilværelse førte Fattiglemmerne ikke, selv om de vel næppe har sultet.³⁵⁾

Tyendet.

Antallet af Tjenestefolk var slet ikke saa ringe. I 1677 nævnes saaledes 16 Karle (Svendene er vist medregnede heri), 4 Dreng og 25 Piger, fordelte paa 23 Personer. I 1691 var der 17 Karle og Dreng og 15 Piger, og 1692 henholdsvis 15 og 12. I 1698 betalte 51

Personer Folkeskat, der var en Afgift paa Tjenestefolkholdet.

Sikrest Oplysning faar vi dog i 1710, hvor vi ogsaa faar noget at vide om Lønnen; der var da ialt 8 Svende (hvor Lønnen er nævnt, var den 4 Slettedaler halv-aarligt, en enkelt fik Betaling maanedsviis). Dernæst 17 Dreng, 19 Karle og 39 Piger. Der nævnes forskellige Slags Piger, Bryggerpiger, Stuepiger, Udepiger, ligesom ogsaa Ammer og en enkelt Husholderske. Hos enkelte kunde Tyendet være ret talrigt, hos Sognepræsten saaledes 2 Piger, 1 Karl, 1 Dreng og en Amme; hos Jens Andersen 2 Piger, 2 Karle og 2 Dreng. Lønnen kunde variere meget, en enkelt Pige fik overhovedet intet, men maatte nøjes med Kosten. Pigerne fik mindst, idet deres Gennemsnitsløn laa omkring 11 Mark halvaarlig, medens Drengenes laa omkring 13 Mark, og Karlernes var næsten dobbelt saa stor, nemlig gennemsnitlig 24 Mark eller 6 Slettedaler, altsaa ogsaa betydeligere end Svendenes.

Vi har i det foregaaende især fulgt Vejle Bys Skæbne igennem Perioden 1660—1700; det var ikke nogen god Tid for Byen, overalt mærker vi Stagnationen og Tilbagegangen; men det har jo ogsaa sin Betydning at følge en By eller et Folk i Nedgangstider, ogsaa de er en Del af Historien, ikke altid den mindst betydningsfulde.

Tiden efter 1700 blev ikke nogen Opgangstid for Byen, endnu var de nødvendige Forudsætninger ikke til Stede, Landbruget endnu for ringe og utilstrækkeligt til at kunne bære en rig og velstaaende Borgerklasse, og i sig selv kunde denne ikke hvile. Og ude i Europa var Forholdene og Konjunkturerne ikke Danmark gunstige. Men den store Fremgangstid skulde komme, da dansk Landbrugs Navn fløj ud over

Verden og hævdede sin absolutte Førerstilling. Forudsætningen herfor er de store Landbrugsreformer i det 18. Aarhundrede, de skabte den moderne danske Landmand. Paa samme Tid opfandt James Watt sin Dampmaskine, dermed var en af Verdenshistoriens største Omvæltninger, den industrielle Revolution, begyndt, og snart kom Industrialismen ogsaa til Danmark og omskabte vore Byers hele økonomiske og sociale Liv. Et nyt Samfund, det moderne, vor Tids, var blevet til.³⁶⁾

NOTER:

Angaaende Forkortelser se: Vejle Amts Aarbog 1933 p. 173.

Hvor intet andet bemærkes er Fremstillingen bygget paa følgende Kildemateriale: *Toldregnskaberne*, der før 1660 findes i Pakken: Jyske Købstæder: Randers—Viborg, Brudstykker af Toldregnskaber 1568—1660, undtagen Regnskabet fra 1620—21, der findes i Pakken: Skagen, Skive, Tisted, Varde, Vejle, Viborg Byfogedregnskaber 1594—1661; efter 1660 findes de i: Vejle Bys Told- og Konsumtionsregnskaber, Antegnelser, Ekstrakter m. v. 1664—1699 Pakke 5 og 1700—1731 Pakke 6. *Byens Skatteregnskaber*, hvor Hovedbøgerne for Konsumtionen 1698—1700 ogsaa findes (Regnskabsbøgerne over Portkonsumtionen derimod ved Toldregnskaberne). *Forskellige Skiftebreve* i Vejle Byfogedarkiv: Vejle Bys originale Skiftebreve 1654—1716 Nr. 81—123 (N. L. A.); de vigtigste af de benyttede Skifter er Henrik Erikssens (Nr. 108), Iver Nielsen Amnisbøls (Nr. 107), Feldbereder Niels Mogensens (Nr. 105), Henrik Grots (Nr. 112), Anders Jensens (Nr. 114), Jens Andersens (Nr. 117). *Købmændenes Lovskraa*, der findes i Afskrift J. R. Nr. 6, Fol. 279 b—283 b.

¹⁾ Se nærmere herom E. Arup: Danmarks Historie II p. 359.

²⁾ Vejle Købmænd som Repræsentanter for udenlandske Kreditorer nævnes blandt andet i Skiftebrevene efter Iver Nielsen Amnisbøl, Henrik Grot, Anders Jensen og Jens Andersen. ³⁾ 3. Bog, 13. Kapitel, §§ 26 og 24 (V. A. Sechers Udgave, Spalte 473 f.); Edvard Holm: Danmark—Norges indre Historie 1660—1720 I p. 248 f. ⁴⁾ Rep. 2. R. 1. B. p. 675 Nr. 2070; V. B. H. p. 8 f. ⁵⁾ Brevet er trykt forskellige Steder, f. Eks. Huitfeldt: Folieudgaven II p. 952, Københavns Diplomatarium I p. 208. Vejleeksemplaret er som Variant til det københavnske Eksemplar trykt Hansische Urkundenbuch X p. 286; selve Brevet findes V. B. Ark. 1475 ²⁸⁾/₉. ⁶⁾ V. B. Ark. 1505 ⁴⁾/₁₂; Relator er den bekendte Niels Klemitsen; i Vejle Bys Bog findes en Afskrift med den forkerte Dato 1504, sammenlign nu ogsaa Rep. 2. R. 6. B. p. 91 Nr. 10493; Danske Ma-